

UNIVERZITA KARLOVA
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ
Studium humanitní vzdělanosti

Anna Somma

Práce, peníze a bohatství z pohledu
neošamanismu

Bakalářská práce

Vedoucí práce: Mgr. Kateřina Horská, Ph.D.

Praha 2023

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 13.1.2023

.....

Anna Somma

Tímto bych chtěla poděkovat především vedoucí mé bakalářské práce Mgr. Kateřině Horské, Ph.D., která mi byla velkou oporou při psaní mé práce, děkuji za trpělivost, reflexi a veškeré komentáře. Dále bych chtěla poděkovat všem aktérům, kteří mi byli ochotni věnovat svůj čas, pozornost a moudrost. Děkuji také své rodině a přátelům za veškerou podporu a lásku.

Abstrakt: Tato práce se týká neošamanismu jako součást New Age spirituality a tmavě zeleného náboženství. Je založena na kvalitativním výzkumu, konaném pomocí rozhovorů s neošamany a neošamankami a zúčastněného pozorování. Rozhovory byly vedeny na téma reflexe aktérů na volbu a smysl jejich živobytí, náhledu na peníze, sebe-ohodnocení při práci a definici bohatství. Výpovědi rozhovorů jsou vysvětleny pomocí teorie buddhistické ekonomie. Zúčastněné pozorování zde slouží k hlubšímu pochopení práce šamanů a šamanek.

Klíčová slova: šamanismus, neošamanismus, new age, spiritualita, práce, peníze, bohatství, hojnost, buddhistická ekonomie, tmavě zelené náboženství, udržitelnost

Abstract: This work is a study of neoshamanism as a part of New Age spirituality and Dark green religion. It's based on a qualitative research done by participant observation and interviews with neoshamans. Interviews are about how neoshamans view their own work, their view on money and wealth and how they reflect their own relationship with money. The interviews are viewed through the theory of Buddhist economy. Participant observation is done for a deeper understanding of the work of shamans.

Key words: neoshamanism, shamanism, new age, spirituality, work, money, wealth, abundance, buddhist economy, dark green religion, sustainability

OBSAH

OBSAH	5
ÚVOD	7
1. TEORETICKÁ ČÁST	8
1.1. Historie šamanismu.....	8
1.1.1. Od Sibíře po Severní Ameriku.....	8
1.1.2. Rozšíření šamanismu do západní společnosti.....	10
1.1.3. Neošamanismus v novodobé spiritualitě.....	11
1.2. Tmavě zelené náboženství.....	13
1.3. Buddhistická ekonomie.....	14
1.3.1. Základ buddhistické ekonomie dle E. F. Schumachera.....	14
1.3.2. Buddhistická ekonomie dle Clair Brown.....	15
1.3.3. Buddhistická filozofie touhy.....	17
2. METODOLOGICKÁ ČÁST	19
2.1. Výzkumný problém a strategie.....	19
2.2. Zúčastněné pozorování.....	19
2.3. Rozhovory.....	20
2.4. Analýza dat a výběr teorie.....	22
2.5. Výzkumník.....	22
2.5.1. Výzkum a proměna rolí.....	23
2.5.2. Osobní prožitek při zúčastněném pozorování.....	25
2.5.3. Sebereflexe k tématu a práci.....	26
3. EMPIRICKÁ ČÁST	27
3.1. Šamanismus v praxi.....	27
3.1.1. Příroda, víra a léčení.....	27
3.1.2. Kdo je šaman.....	28
3.1.3. Holotropní stavy vědomí.....	29
3.2. Šamanská práce.....	31
3.2.1. Variace technik.....	31
3.2.2. Léčebný potencionál.....	32
3.2.3. Živobyčí.....	36
3.3. Peníze.....	38
3.3.1. Směnná forma.....	39

3.3.2.	Sebe-ohodnocení.....	39
3.3.3.	Spiritualita a peníze.....	41
3.3.4.	Strach a nevíra.....	43
3.4.	Bohatství.....	44
3.4.1.	Hojnost.....	44
3.4.2.	Zodpovědnost.....	45
4.	ZÁVĚR.....	47
	BIBLIOGRAFIE.....	49

ÚVOD

Na počátku mého výzkumu stál můj osobní zájem o pochopení šamanismu jako spirituální praxe, zajímalo mě, kdo jsou šamani a šamanky v dnešní společnosti a jakou práci vykonávají. S praxí šamanismu jsem neměla žádnou osobní zkušenost, do terénu jsem vstupovala pouze s teoretickým porozuměním neošamanismu jako součást novodobé spirituality. Mým cílem bylo pomocí zúčastněného pozorování zažít práci šamanů a šamank na vlastní kůži a dále pomocí polostrukturovaných rozhovorů zjistit, jak šamani a šamanky sami nahlízejí na svou práci a jaký mají vztah k penězům a finančnímu ohodnocení své šamanské práce, která je spojena se spiritualitou. Tento typ tématu nás s aktéry dále vedl k definici bohatství. Nyní vnímám, že zúčastněné pozorování v roli účastníka šamanských seminářů či akcí bylo neméně důležité pro pochopení jejich práce a následné pochopení pohledu aktérů na typ živobytí, peníze a bohatství skrze rozhovory.

V průběhu výzkumu a při analýze dat jsem hledala vhodnou teorii, která by mi umožnila pochopit hlouběji šamanskou práci a náhled aktérů na peníze a bohatství. Narazila jsem na teorii buddhistické ekonomie, která vysvětluje dle buddhistické filozofie a duchovních hodnot motivaci pro výběr živobytí, motivaci pro zisk peněz a podává svůj pohled na definici bohatství. Buddhistická ekonomie upozorňuje, jak činnosti jednotlivce, jeho výběr živobytí a nakládání s penězi, mohou mít vliv na spotřebu a udržitelnost. Dále upozorňuje na fakt, že duchovní hodnoty a mír v nás jsou neméně důležité pro následující vývoj ekonomiky a společnosti. Tuto teorii využívám pro hlubší uchopení výpovědí daných aktérů.

V první části práce podávám teoretické ukotvení šamanismu v antropologii a jeho historii a uvádím prvky buddhistické ekonomie a filozofie, důležité pro můj výzkum a jeho vysvětlení. V druhé části vysvětluji výběr metodologie, průběh výzkumu a mou osobní zkušenost se šamanismem a celkovou sebereflexi výzkumníka. Ve třetí části práce představuji výsledky analýzy získaných dat. Jedná se o popis šamanismu a osobnosti šamana, jak ho chápou aktéři a jak jsem se s ním setkala já osobně, dále podrobnější vysvětlení šamanské práce, technik a činností a jejich léčebného potencialu a možného vlivu na člověka, dále náhled šamanů na výběr jejich živobytí, jejich pohled na peníze a sebe-ohodnocení při práci a předefinování bohatství dle aktérů.

1. TEORETICKÁ ČÁST

1.1. Historie šamanismu

V této části o historii šamanismu vycházím primárně z knihy *The Beauty of the Primitive: Shamanism and the Western Imagination* od autora Andrei Znamenski (2007), která vypovídá o vývoji šamanismu před rokem 1960, kdy dle Znamenského měli zájem o šamanismus především etnografové a psychologové a termín byl využíván k označení praktik nativních domorodých kultur v oblasti Sibérie a Severní Ameriky, a dále po roce 1960, kdy o šamanismus začíná mít zájem, jak širší veřejnost, tak i více akademiků.

Dle Znamenského (2007) je šaman obecně chápán jako osoba, která vstupuje při daném rituálu do změněných stavů vědomí za pomoci bubnování, halucinogenů či jiných technik, aby komunikoval s duchovními bytostmi, které mu následně pomáhají vyřešit určitý problém, vyléčit nemoc nebo predikovat budoucnost. Michael Harner, (1984) jedna z předních osobností neošamanismu, který se zasadil o rozšíření šamanismu jako duchovní techniky do západní společnosti v druhé polovině 20. století (Znamenski, 2017), přirovnává šamany a šamanky k babkám kořenářkám a léčitelům, kteří se objevují napříč celým světem v průběhu historie.

1.1.1. Od Sibíře po Severní Ameriku

Název *šaman* (*schaman*) pochází z kmene Tunguzů (Evenkové) žijících na Východní Sibíři. Pojem zde označuje náboženského specialistu, který je schopen komunikovat s duchy a zajišťovat skrze ně plodnost, uzdravení a ochranu kmene (Bowie, 2008). Východní Sibíř je oblast, o které máme první zmínky ze 17. a 18. století ohledně šamanismu. Ruští osvícenští panovníci chtěli Sibiřské oblasti kolonizovat, najímali si tedy německé osvícenské badatele, kteří jim podávali zprávy a informace o těchto oblastech a kteří představili pojem *šaman* západnímu publiku. Avšak společnost byla v 18. století, kdy probíhaly první expedice, ovlivněna osvícenstvím a racionalitou a nahlížela na šamany spíše se skepsí a s nepochopením. Osvícenští badatelé označovali šamany za blázny a podvodníky, řadí šamany mezi divošské kultury a porovnávají je se západní „civilizovanou“ společností, jako civilizace se vůči divošským kulturám vymezují. S příchodem romantismu v 19. století se začínají objevovat první romantizující ideje šamana jako zajímavé a mystické osobnosti (Znamenski, 2007).

Autor Kocku von Stuckrad (2003) poznamenal, že se v romantismu objevují podobné myšlenky jako v současné spiritualitě tzv. přírodních náboženství, např. v neošamanismu. Znamenski (2007) tyto podobnosti rozepisuje takto: Německý spisovatel romantismu Johann Gottfried Herder poukázal na limity osvícenství a přílišný důraz na racionalitu, naopak dal důraz na imaginaci a emocionalitu, dále vyzdvihoval přírodu jako organickou „entitu“. Autor Fridrich von Schelling naznačuje, že bůh je v přírodě všudypřítomný a autor Novalis zmenšuje hranice mezi člověkem, rostlinami, kameny a dalšími aspekty přírody. Američtí autoři romantismu Ralph Waldo Emerson a Henry David Thoreau nahrazují koncept antropomorfního křesťanského boha za všudypřítomného ducha přírody, kterého můžeme spatřit v přírodě a ve všech lidských bytostech. Tyto hodnoty můžeme nalézt i v současném neošamanismu a v konceptu tmavě zeleného náboženství od Brona Taylora (2010). Kromě toho byli někteří autoři v romantismu fascinováni východním náboženstvím jako je buddhismus a hinduismus (Znamenski, 2007).

Šaman tedy začíná být více spatřován badateli jako fascinující a zajímavý „jev“. Mimo badatele se o šamanismus zajímá v 19. století i finské národní obrození. Pod nadvládou Ruska byli nuceni si hledat vlastní národní identitu, kterou mimo jiné hledali i v sibiřských a uralských národech a snažili se o objevení původních finských tradic. V šamanismu poté hledali svou původní spiritualitu (Znamenski, 2007).

Veškerý výzkum šamanismu se do této doby odehrával v oblasti Sibíře, ve 20. letech 20. století však tehdejší Sovětský svaz uzavřel své hranice a studium sibiřských šamanů bylo ukončeno pro zbytek Evropy a západu. V Severní Americe však mezitím roste zájem o nativní obyvatelstvo severoamerických indiánů, kteří jsou vnímáni jako součást nezkažené, autentické a spirituálně založené kultury. Šamanismus je spatřován i u severoamerických indiánů, díky americké antropologické expedici Franze Boase, která se soustředila na oblast Beringova průlivu. Výzkum se přesouvá na americký kontinent, vzniká zde hypotéza, že se šamanismus rozšířil ze Severní Asie na sever Ameriky. Franz Boas a jeho studenti, někteří mimo jiné vycházeli intelektuálně z německého romantismu, se snaží o rekonstrukci ideální podoby indiánské kultury spíše než o zachycení proměny těchto kultur v čase. Důležité je, že nahlízejí na všechny společnosti a kultury jako sobě rovné, hodnotné a autonomní jednotky, na rozdíl od předchozího smýšlení kulturního evolucionismu, kde se úroveň společnosti porovnávala s vyspělostí západní společnosti. Postupně v letech 1900-1930 tyto myšlenky vedou k intelektuálnímu obratu v antropologii od kulturního evolucionismu ke kulturnímu relativismu (Znamenski, 2007).

Zanedlouho poté se pod termín šamanismus začínají zahrnovat i spirituální praktiky Latinské Ameriky, Dálného východu, Austrálie a společností v minulosti, o šamanismus začalo zajímat více antropologů, např. Ruth Benedictová, Alfred Kroeber, Robert Redfield, ale i vědců – spisovatelů, kteří stáli často na pomezí výzkumu a populární literatury, později např. i Carlos Castaneda, který vydával své literární dílo jako vědeckou práci. Zásadní změna nastává v tom, že šamani začínají být chápáni západními badateli jako duchovní učitelé a léčitelé ve svém přirozeném společenství. Šamanismus se začal užívat v encyklopediích a jiných příručkách jako pojem pro domorodé léčitelství a magii (Znamenski 2007; Boekhoven, 2011).

1.1.2. Rozšíření šamanismu do západní společnosti

K důležitému posunu v pochopení šamanismu a praxe šamanů přispěl ve 20. století strukturální antropolog Claude Lévi-Strauss svou prací *Čaroděj a jeho magie*, vydanou roku 1949. Šaman je podle něj léčitelem, který mluví symbolickým jazykem své společnosti, symbolická reinterpretace nemoci pomáhá nemoci léčit a chápat místní společnosti. Je účinná především na psychické úrovni. Dále přirovnává šamanismus k psychoanalýze, kde se také vynášejí skrytá a nevědomá témata na povrch, šaman je pomáhá popisovat (Lévi-Strauss, 2006). Dle Znamenského (2007) Lévi-Strauss validuje šamanskou zkušenost v západní společnosti.

Jedním z hlavních badatelů – religionistů, který přispěl k rozšíření šamanismu, byl Mircea Eliade se svou publikací *Šamanismus a archaické techniky extáze*, poprvé vydanou ve francouzštině roku 1951. Mircea Eliade (2017) píše o šamanech jako o posvátných učitelích, kteří střeží hlubokou duchovní a přirozenou moudrost tohoto světa. Důležité je, že Eliade odděluje techniku šamanismu od konkrétní kultury, místa či historie. Techniku šamanismu popisuje jako praxi propojování se s duchovnem či posvátnem. Kritické označují tento přístup za příliš romantizující a vyzdvihující extatické zážitky. Mircea Eliade dává podnět dalším lidem, kteří se o šamanismus díky němu začali více zajímat a šamany po světě vyhledávat, mezi nimiž jsou badatelé, kteří jsou sami Eliadovým přístupem ovlivněni, později např. Michael Harner (Znamenski, 2007).

Jedním z hlavních představitelů, který se zasadil o rozšíření šamanismu do povědomí široké veřejnosti, byl antropolog Carlos Castaneda. Ten své knihy založil na rozhovorech s žijícím šamanem, čarodějem donem Juanem a popisech svých změněných stavů vědomí

po požití halucinogenů, které mu zmíněný šaman podával a skrze rozhovory předával Castanedovi své učení šamanismu. První kniha nese název *Učení dona Juana*, vydána v anglickém originálu roku 1968, česky 1992. Jeho knihy byly uznány jako akademické práce (obhájil první jako diplomovou a třetí knihu jako disertaci), avšak protože se tolik rozšířily, byly podrobeny pozorné kritice, především autorem Richardem de Mille (1976), který poukázal na to, že jeho rozhovory by mohly být falešné a dále že jeho knihy nesou spousty geografických a chronologických chyb. Jako antropolog tedy skončil, avšak mezi lidmi se udržel jako duchovní učitel šamanismu a dál pokračoval v psaní příběhů o donu Juanovi (Znamenski, 2007).

Dalším autorem, který je bezpochyby jednou z nejrozšířenějších a nejvlivnějších osob na poli nynějšího neošamanismu, je Michael Harner, který také začínal antropologickým výzkumem u kmene Jivaro v Amazonii, kde zkoumal účinky ayahuascky¹. Harner se po výzkumu sám stal šamanem a začal šamanismus v 70. letech vyučovat v Severní Americe. V roce 1979 oficiálně založil Centrum pro šamanská studia, později přejmenované na Nadaci pro šamanská studia, která dodnes po světě šamanismus vyučuje. Harner své učení zakládá na konceptu tří světů (horní, středí a dolní), do kterých šaman cestuje a kde si hledá své silové zvíře a učitele (Harner, 1984). Svoje učení nazývá jádrový šamanismus. Principem toho učení je, že Harner vybral tzv. jádro šamanismu, na které není nabalen žádný kulturní, mytologický či interpretační nános. Jedná se o rituální a léčitelské praxe vhodné pro kohokoliv. Avšak kritikové označují jeho syntézu jako kulturní apropiaci, tedy převzetí původní kulturní tradice do jiné kultury pro vlastní účely (Znamenski, 2007).

1.1.3. Neošamanismus v novodobé spiritualitě

Myšlenky Mircea Eliade a dále i Carlose Castanedy ohledně šamanismu zapadají do tehdejší západní společnosti, která byla ovlivněna kontrakulturou 60. let a 70. let. Tato doba byla charakteristická odmítáním tradiční „morálně vyprázdněné“ moderní kultury, kde se v počátku převážně studenti stavěli proti hodnotám, normám a obecně proti konzumní kultuře západní společnosti. Toto období známe také jako hnutí „hippies“. Tato doba dává vznik novým náboženským hnutím a celé novodobé spiritualitě, později nazývané některými badateli hnutím New Age (Znamenski, 2007). Zde využiji jednoho z předních badatelů na poli novodobé spirituality, autora Woutera Hanegraaffa (1997),

¹ Ayahuasca – halucinogenní nápoj původně z rostlin z Amazonie

který ve své knize *New Age Religion and Western Culture: Esotericism in the mirror of secular thought*, popisuje hodnoty a vznik tohoto novodobého spirituálního směru.

Pojem New Age označuje dle Hanegraaffa (1997) nový spirituální proud, ve kterém lidé čerpají z různých náboženských (převážně východních) či filozofických tradic a z psychologie. Lidé si eklekticky skládají individuální víru dle svých potřeb a hledají duchovní alternativu. Pověštinou se nehlásí k žádné konkrétní náboženské či spirituální skupině a někteří se proti označení New Age sami vymezují. Hnutí New Age se staví proti dualistickému křesťanství a redukcionistické racionální vědě, kdy oba tyto trendy způsobily nynější „krizi“ ve světě. New Age navrhuje nové řešení, kde se nebude potlačovat ani náboženství či spiritualita, ale ani věda a racionalita. Osoby New Age spirituality nelze spojovat s oficiální organizací, spojují je spíše společné myšlenky a ideje. I když některé skupiny se reálně zformovaly, lidé vytvořili a stále vytváří oddělené komunitní žití, kde žijí alternativním způsobem života. Další možností, jak se lze s New Age kulturou nyní seznámit, je skrze různé meditační kurzy, přednášky od východních učitelů (tzv. guru²) či skrze různá spirituální či jóga centra. Dále se můžeme setkat se slavením nově obnovených pohanských svátků³, také s různými skupinami podporujícími magii (Wicca⁴) či velkou škálou skupin a osob nabízející alternativní medicínu, ať už z Číny (tradiční čínská medicína⁵), z Japonska (reiki⁶) či z Amazonie (Hanegraaff, 1997). Dle některých badatelů se techniky a s nimi i duchovní hodnoty novodobé spirituality pomalu dostávají do mainstreamu a prostupují západní společností. Vyznavači New Age spirituality vnímají rozdíl mezi náboženským a spirituálním člověkem. Náboženský člověk je dle nich viděn spíše jako někdo, kdo věří v rigidní stálou doktrínu, zatímco spirituální osoba je ta, která je otevřená novým věcem a možnostem, nezaujatá a flexibilní (Partridge, 2005).

Jednou z duchovních technik, která se stala součástí novodobé spirituality, byl právě jádrový šamanismus Michaela Harnera. Nebylo to však jen učení Michaela Harnera, které rozšířilo šamanismus v novodobé spiritualitě, existuje mnoho dalších variací a technik šamanismu, které se v západní společnosti rozšířilo. Jak je zvykem v novodobé spiritualitě, lidé si vybírají eklekticky dle svých preferencí z různých duchovních směrů. Zásadní je, že

² Guru = název guru pochází z hinduismu a představuje duchovního učitele

³ V ČR například Slovanský kruh

⁴ Wicca = novopohanské náboženské hnutí, které pracuje s ceremoniální magií, vzniklo cca v polovině 20. století v Anglii

⁵ TČM = medicína pracující holistickým přístupem (zabývá se fyzickou i psychickou příčinou nemoci),

⁶ Reiki = jedna z alternativních medicín, pocházejících z Japonska, využívá tzv. energetické léčení z dlaní a masáže

šamanismus je nyní brán jako spirituální technika, je obecně spojován s přírodou, se vztahem k půdě a s původními a nativními kmeny. Pod tímto pojmem se nyní schovává mnoho různých směrů, neošamanismus a celkově novodobá spiritualita nemá žádné hlavní učení či instituci, která by učení vedla, což podporuje individuální kombinování a experimentování s různými technikami a učenými. V novodobé spiritualitě se nekombinují pouze techniky šamanismu, ale i např. kombinace šamanismu a psychoterapie, buddhismu, jógy a dalších duchovních směrů (Znamenski, 2007).

1.2. Tmavě zelené náboženství

Koncept tmavě zeleného náboženství zde představím jako další teoretické ukotvení studovaného šamanismu. Tmavě zelené náboženství neboli *dark green religion* stejně jako hnutí New Age nepatří k žádné instituci a nemá žádný posvátný text spojený se svojí vírou. Autorem konceptu tmavě zeleného náboženství je Bron Taylor (2010), který ve své knize pojednává o vzniku tohoto neoficiálního „hnutí“ v Evropě a Severní Americe, píše o tom, jak může spiritualita pomáhat zde na zemi. Pod termín tmavě zelené náboženství zařazuje mnoho osobností, filozofů a aktivistů např. Henry David Thoreau, John Muir, Aldo Leopold, Rachel Carson a další. Ve své knize *Tmavě zelené náboženství (angl. Dark Green Religion)* se zabývá mnoho různými směry, které pod tmavě zelené náboženství lze zařadit (kromě filozofů a aktivistů, také kultura surfařů, pohanství, šamanismus a radikální enviromentalismus).

Tmavě zelené náboženství dle Brona Taylora (2010) je charakteristické tím, že vnímá přírodu jako posvátnou, která má nevyčíslitelnou hodnotu a o kterou bychom se měli pečlivě starat. Slovo *tmavě* (angl. *dark*) zde značí hloubku, kterou osoby s přírodou sdílejí, ale také možné negativní aspekty této víry a vztahu k přírodě, který v některých případech (např. radikální enviromentalismus) může vyvolávat násilí a zhoršovat určité situace v enviromentálních oblastech. Tato víra a vztah k přírodě se dle Taylora v dnešní době stává velmi důležitou na poli globální enviromentální krize. Celkově může motivovat individua a celé organizace ke zlepšení současného životního prostředí.

Hlavní rozdělení tmavě zeleného náboženství je na *animismus* a *gaianismus*. Každý z těchto směrů Taylor dále rozděluje na naturalistický a spirituální (tedy *animismus naturalistický*, *animismus spirituální*, *gaianský naturalismus* a *gaianská spiritualita*).

Gaianská spiritualita má nejbližší směrům hnutí New Age, tedy i neošamanismu. Gaianská spiritualita odmítá antropocentrismus, vnímá přírodu a zemi jako jeden žijící organismus.

Tmavě zelené náboženství napomáhá k celkové úctě k přírodě a k vnímání člověka jako její součásti nikoli odděleně. Dle Taylora tento typ spirituality nutně vede k aktivnější ochraně přírody a světa kolem nás. Jeho spříznění s přírodou je nyní, kdy enviromentální otázky začínají nabírat na důležitosti, ještě více zaktivováno, revitalizováno a globalizováno.

Jedním z klasických textů tmavě zeleného náboženství je kniha od Ernsta F. Schumachera *Malé je milé*, ze které budu v této práci také čerpat. Politici a vědci, kteří jsou součástí tmavě zeleného náboženství, mluví o tom, jak současná tržní ekonomika pobízí ke spotřebě a tím zároveň devastuje životní prostředí a chudé. Taylor cituje politiky (např. Al Gore), kteří sami mluví o tom, že kořeny enviromentální krize v destruktivní západní společnosti jsou ve spiritualitě a upadajících morálních hodnotách. Někteří politici, filozofové či aktivisté mluví o tom, že je potřeba znovu nalézt naše propojení a vztah s přírodou a zemí. Jak ukazuje Taylor, začíná být patrné, že tento názor již nesdílí jen kontrakturní hnutí, ale začíná se dostávat do mainstreamu. Do tmavě zeleného náboženství nespádají jen přírodně orientované spirituální směry, ale hodnoty tmavě zeleného náboženství, které se týkají udržitelnosti, vztahu k zemi a přírodě, prosazuje spousta politiků, přírodovědců, aktivistů, příslušníků domorodých národů, organizací a běžných obyvatel (Taylor, 2010).

1.3. Buddhistická ekonomie

1.3.1. Základ buddhistické ekonomie dle E. F. Schumachera

Základy pro buddhistickou ekonomii přinesl ekonom Ernst Friedrich Schumacher ve své knize *Malé je milé aneb Ekonomie, která by počítala s člověkem*, v originále vydané roku 1973 a v překladu poté roku 2000. Schumacher jako ekonom po návštěvě v tehdejší Barmě v 50. letech 20. století vstřelil místní ekonomickou situaci a její propojenost s duchovními hodnotami buddhismu, který převládá v zemi dodnes jako místní náboženství.

Volba konkrétně buddhismu je zde lehce nahodilá, duchovní soubor hodnot by mohl být převzat i z jiného náboženství, jak tvrdí sám Schumacher (2000). Podotýká, že by ekonomika mohla být stejně tak nazvaná šamanská, křesťanská, hinduistická či z jiného

duchovního zázemí. Zásadní je, že Schumacher upozorňuje na fakt, že současná ekonomie postrádá důležité duchovní principy, na které západní společnost ve 20. století rezignovala. Dále tvrdí, že duchovní hodnoty a mír v člověku jsou základem pro ekonomii vedoucí k udržitelnosti. Ve své knize píše, že moderní ekonomika ve 20. století nastavila v lidech vlastní filozofii, a to že k bohatství nás vede pouze práce a že práce je jakési „nutné zlo“. Vytvořila se velká nekvalifikovanost a široká dělba práce, kde převládá monotónnost, která je pro lidstvo zcela nenaplňující a postrádá jakoukoliv tvořivost. Lidé mají pak dle Schumachera možnost odpočívat a žít naplňující život jen mimo práci, kde jsou však vedeni své těžce vydělané peníze utrácet a vytváří se tím tak konzumní společnost. Filozofie moderní ekonomie představila nové hodnoty, kde konzum a peníze jsou důležitější než tvořivá práce.

1.3.2. Buddhistická ekonomie dle Clair Brown

Jaké hodnoty bychom měli zastávat a zvnitřnit, aby naše ekonomie postoupila dál k udržitelnosti, představím knihou od ekonomky a současně buddhistky autorky Clair Brown z knihy *Buddhist economics: An enlightened approach to the dismal science* vydanou v roce 2017. Clair Brown (2017) hned v úvodu své knihy upozorňuje na fakt, že si lidé neuvědomují nakolik nás filozofie moderní ekonomie ovlivňuje. Píše, že moderní ekonomie nás učí, že naše primární štěstí vychází z nakupování nového zboží, které nepotřebujeme a že hlavní podstata člověka je sobecká, a dále že všem lidem záleží jen na uspokojování svých potřeb. Upozorňuje nás, že tato filozofie nevede k uspokojivému a naplňujícímu životu člověka.

Clair Brown (2017) dále rozvádí základní hodnoty buddhismu, ze kterých v buddhistické ekonomii vychází. Nejprve popisuje zdroj štěstí na individuální úrovni. Štěstí v buddhismu nevychází z vnějšího světa, ze slávy, z moci či z konzumu. Štěstí vychází naopak z vnitřního prožitku lásky, soucitu k sobě a k ostatním a z našeho uvědomělého prožívání každodenního života. Dále píše, že se jako lidé nemusíme vzdávat našich individuálních životů, naopak je potřeba převzít zodpovědnost v oblasti našich každodenních životů a v oblasti nás samotných a uvědomit si možnosti vlivu kolem nás. Clair Brown jako buddhistka doporučuje procvičování meditace všímavosti (angl. *mindfulness*), která dle ní napomáhá z vnitřnímu štěstí.

Dle Clair Brown (2017) se v moderní ekonomii měří míra štěstí člověka mírou jeho uspokojení a výdělku. Země se porovnávají mírou tzv. růstu (HDP). V buddhistické ekonomii je důležitá vzájemná provázanost s lidmi a s přírodou. Štěstí člověka se sleduje dle míry vzájemné provázanosti mezi lidmi a přírodou a toho, jak dobře tyto dva aspekty mezi sebou fungují, zdali např. někdo na druhé straně obchodní činnosti netrpí či nestrádá, ať už člověk či příroda. V buddhistické ekonomii je důležité, aby nikdo netrpěl a aby se celkové utrpení minimalizovalo, respektuje se rovnost mezilidská a rovnost s přírodou. Clair Brown píše, že každý na této planetě má právo na uspokojení základních lidských potřeb jako je potrava, voda, vzdělání, zdraví, bezpečí či základní lidská práva. Země se v buddhistické ekonomice porovnávají na základě štěstí a spokojenosti všech obyvatel v zemi a míry zdravého ekosystému, který je s lidským životem provázán.

Vzájemná provázanost v buddhistické ekonomii, která vede dle Clair Brown (2017) k udržitelnosti, má tři konkrétní aspekty: Prvním je používat zdroje země tak, aby sloužily a zlepšovaly kvality všech lidí na této planetě vyrovnaně. Na individuální úrovni to dle Brown znamená, přestat být sobecký. Druhým aspektem vzájemné provázanosti je starat se o přírodu a naše okolí v každém ohledu našeho života. To znamená např. uvážlivě volit jaké činnosti a práci děláme, aby neškodili přírodě či jiným lidem. A třetím aspektem je snižovat utrpení všech lidí na planetě a praktikovat soucit k lidem lokálně i globálně.

Clair Brown (2017) vychází ve své knize z Buddhovy osmidílné stezky, která nás vede k duchovním hodnotám a ke zlepšování našeho tzv. *well-beingu*. Píše o tom, jak chování jednotlivce může přispět ke zlepšení ekonomiky a vést k udržitelnosti a zároveň k našemu vnitřnímu štěstí. V buddhistické filozofii se věří, že utrpení člověka lze ukončit tak, že se člověk vzdá své oddělenosti od ostatních, a tedy i od přírody. Jsou zde tři aktivity, které lze dělat a které přímo ovlivňují ekonomiku. První aktivitou je dělat vše s pozorností a soucitem k sobě a k druhým, neubližovat ostatním ani sobě (tzv. *správné jednání* – v anglickém originálu *right action*). Druhou aktivitou je náležité živobytí, které nebude škodit jiným a bude nadále podporovat duchovní hodnoty v nás (tzv. *správné živobytí* – *right livelihood*). A s tím souvisí i třetí aktivita, a tou je náležitá a *správná* snaha či záměr (*angl. right effort*), který by měl v našich činnostech směřovat k dobru, soucitu, lásce a moudrosti, a tím podpoří vymizení kvalit jako jsou chamtivost, sobectví či ignorace. Clair Brown upozorňuje, že tím není míněno, že buddhistická ekonomie nepodporuje rozvoj našich individuálních osobností a životního stylu, avšak měli bychom mít vždy na paměti rovnost člověka s druhým a respekt k ostatním.

Clair Brown (2017) dále mluví o předefinování bohatství. Současná ekonomie i buddhistická ekonomie dle Brown počítá s bohatstvím vnějším, tedy materiálním. Řadí pod něj nemovitosti, penzijní fondy, akcie a dluhopisy, automobily a tak dále. Avšak současná ekonomie počítá pouze s tímto typem bohatství. Buddhistická ekonomie bere v úvahu i bohatství vnitřní, tedy duchovní. Vnitřní bohatství dle buddhistické ekonomie je vnímání a pozornost vůči našemu každodennímu životu a vztahů kolem nás. Hlavní bohatství chápe jako lásku, soucit a moudrost, a ty jsou dle Brown nevyčerpatelné zdroje. Buddhistická ekonomie nám nezakazuje být bohatý, avšak připomíná nám, abychom k majetku nebyli připoutaní a abychom bohatství sdíleli přiměřeně s ostatními. Dále Brown upozorňuje, že vnitřní bohatství je potřeba kultivovat v každodenních činnostech, v práci a v záměru našich akcí.

1.3.3. Buddhistická filozofie touhy

V této kapitole bych ráda představila buddhistickou filozofii touhy, kterou lze v ekonomii chápat jako poptávku, ze které dále vychází naše činnosti a typ práce. K vysvětlení buddhistické filozofie touhy jsem zvolila literaturu psanou mnichem Prayudh Payutto a antropoložkou Juliana Essen v knize *Buddhistická ekonomie: Malá čítanka (nejen) pro kapitalisty* vydanou jako soubor článků v roce 2022. Tito dva autoři zde nejlépe vyprávějí o filozofii buddhistické touhy, která nám dopomůže k vysvětlení motivace člověka k činnostem a práci.

Dle Payutta (2022) buddhistická ekonomie rozlišuje u člověka dva typy touhy. Prvním typem touhy je *tanhá*, jedná se o neuvědomělou touhu po slastných pocitech, jak hmotných, tak nehmotných. Druhým typem touhy člověka je *čhanda* – touha po skutečném blahobytu, kvalitě života a prosperitě. Člověk se vyvíjí a uvědomuje si postupně tyto dva typy touhy v sobě. Payutto dává příklad: Když jíme, mohou být přítomny oba typy touhy. Lidé jedí, aby posílili své tělo ve smyslu zdraví a síle (*čhanda*), ale také si dopřávají jídlo z důvodu dobré chuti a slasti, což nás přivádí ke druhému typu touhy – touze po jídle z hlediska chuti (*tanhá*). Zde se pak může stát, že nám jídlo bude spíše škodit nežli směřovat k celkovému blahobytu člověka.

Payutto (2022) se dále dle těchto dvou typů touhy zamýšlí nad spotřebou. Měli bychom si uvědomit, jaký typ touhy uspokojujeme při spotřebě, chceme-li pouze uspokojit příležitostné slasti anebo si zajistit skutečně hodnotné věci. Pokud budeme kupovat zboží

vědomě za účelem uspokojení našeho vyššího blahobytu a štěstí, naše spotřeba bude mít nutně jasný smysl a cíl. V buddhistické ekonomii by mělo uspokojování poptávky přinášet blahobyt lidí a cílem spotřeby by měla být kvalita života.

Dále Payutto (2022) píše, že dva typy touhy souvisí i s typem práce či zaměstnáním, které člověk vykonává. Práce by měla být propojena s uspokojením touhy po skutečném blahobytu, jedná se o práci, která nás vede k seberozvoji a k rozvoji našich schopností. Výsledek práce je pak uspokojení touhy (*chanda*). Když se však pracuje s touhou po věcech, tak práce jako taková a její výsledky nikdy nepřinesou uspokojení, pracuje se pouze pro uspokojení touhy k okamžité spotřebě (*tanhá*).

Buddhistická filozofie dle Juliany Essen (2022) jde ještě dál, bere v úvahu karmické následky našich činností. Při rozmyšlení svých činů automaticky přemýšlí i o vlivech na různé sféry našeho světa: individuální, společenské a přírodní. Člověk by měl být poháněn druhým typem touhy v ekonomické činnosti, aby mohl peníze a své činnosti proměňovat v tzv. *merits* – duchovní zásluhy, v buddhismu chápané jako ochraňující a láskyplná síla, která se v životě člověka objeví po vykonání dobrých skutků, činů či myšlenek, dále vede k dobrému životu a „očistění karmy“, např. pomocí druhým, obdarováním a konáním dobrých skutků.

2. METODOLOGICKÁ ČÁST

2.1. Výzkumný problém a strategie

Mým výzkumným problémem byl vliv spirituality a duchovních hodnot na práci a bohatství, jak aktéři aplikují duchovní hodnoty v každodenním životě, zde konkrétně ve volbě živobytí, v náhledu na peníze a bohatství. Jaký význam pro ně práce má a jaký mají vztah k vytváření bohatství, k penězům a k financování jejich práce. Cílem mého výzkumu bylo pomocí polostrukturovaných rozhovorů nahlédnout na realitu daných aktérů. Jelikož jsem neměla předporozumění k danému tématu šamanismu, mým úkolem bylo také pochopit pomocí zúčastněného pozorování jakou práci v rámci šamanismu aktéři konkrétně dělají.

Ke zkoumání výzkumného problému jsem použila kvalitativní výzkum, který vnímám jako ideální k zachycení specifických událostí a témat v daný čas a v daném prostoru, využila jsem zúčastněné pozorování a rozhovory jako techniku sběru dat. Chápu, že zkoumané jevy a události, a především realita aktérů se v čase proměňuje. Dle Stöckelové a Abu Goshe (2013) se při výzkumu jedná o zachycení dané reality za přítomnosti konkrétního výzkumníka. Výzkumník zde tvoří důležitou část výzkumu a je téměř nemožné, aby se nepřikláněl k určité verzi skutečnosti. Tuto skutečnost vnímám jako důležitou zmínit pro můj výzkum, který je spojen i s mým vlastním spirituálním zázemím. Uvědomuji si, že výzkum by za jiných okolností a s jiným výzkumníkem mohl dopadnout zcela jinak, výzkum je tedy zcela situovaný. Svým výzkumem jsem nezachytila veškerý aktivní šamanismus v České republice, ale jen pouhý zlomek, ke kterému jsem se dostala. Svou práci jsem se snažila protkat sebereflexí. Jak říká Stöckelová a Abu Gosh (2013) nejde jen o reflexi pozice výzkumníka a jeho zkušenosti, ale jde o neustálou reflexi v průběhu celého výzkumu, dále také reflexe získaných dat a reflexe vytvořeného textu.

2.2. Zúčastněné pozorování

Pomocí zúčastněného pozorování jsem se snažila o pochopení a prožití šamanské práce „na vlastní kůži“ a skrze tělesný prožitek, jak o něm píše Wacquant (2004), tělo zde slouží jako nástroj výzkumníka a skrze prožitek získává vědomosti a vhled. Být aktivní v terénu беру nyní jako důležitou součást pro pochopení aktivit šamanismu. Práci šamanů jsem si vyzkoušela v roli „klienta“ – účastníka daných seminářů, akcí či léčebných procesů.

Při zúčastněném pozorování jsem se zúčastnila sedmi šamanských akcí, jednalo se o tyto konkrétní činnosti: přírodní rituál vítání jara (rovnodennost), ženská kakao-ceremonie za účelem vítání léta (letní slunovrat), vedený dlouhotrvající až extatický tanec na určité téma (tohoto typu semináře jsem se zúčastnila vícekrát), šamanská cesta do dolního světa a hledání silového zvířete a víkendový ženský pobyt, kde činností probíhalo více – invokační zpěv, dlouhotrvající až extatický tanec na dané téma, bubnování a hra na různé hudební nástroje, meditace a dechové cvičení. Při zúčastněném pozorování jsem vždy musela veškeré činnosti a aktivity konat s dalšími účastníky. Zpětně vnímám, že tato zkušenost byla pro mě samotnou transformační a silně ovlivňující. O své osobní zkušenosti promluvím dále v podkapitole Výzkumník.

Terén, ve kterém jsem se pohybovala tedy nebyl pouhým jedním místem, jednalo se o různé šamanské akce či semináře, nezávislé na sobě. Fyzický vstup do terénu byl vždy bez problému, jelikož se stačilo na rituál nebo na seminář zaregistrovat a přijít. Terén, ve kterém jsem se pohybovala, vnímám jako součást novodobé spirituality, konkrétně neošamanismu, jak o něm píše v Teoretické části. Při výzkumu se mi potvrdilo, že aktéři často využívají šamanismus a další duchovní či psychoterapeutické techniky. Techniky častokrát i kombinují, např. cvičí jógu, praktikují buddhistické meditace, holotropní dýchání a další. Eklekticismus je známou součástí novodobé spirituality (Hanegraaff, 1997; Partridge, 2005). Více o konkrétních technikách, které šamani a šamanky využívaly promluvím v Empirické části: Šamanská práce – Variace technik.

Data z terénu jsem si zapisovala pomocí terénních poznámek a terénního deníku. Výzkum probíhal od jara (1. vstup do terénu byl 21. března 2022) do podzimu 2022 (poslední vstup do terénu byl 28. listopadu 2022). Většinou jsem se zúčastnila seminářů či ceremonií se šamany či šamanky, se kterými jsem dělala předtím nebo potom rozhovory. Do terénu jsem vstupovala s respektem ke zkoumaným činnostem a tématu. Při zúčastněném pozorování jsem neupozornila na moji roli výzkumníka, protože jsem zde byla z důvodu zkoumání vlastního prožitku, nikoliv z důvodu zkoumání druhých.

2.3. Rozhovory

K získání dat ohledně pohledu aktérů na jejich práci, financování jejich práce a definici bohatství jsem využila polostrukturované rozhovory. Každý rozhovor byl jedinečný, vždy v něm panovala zcela jiná atmosféra, každý respondent byl zcela jiný typ člověka a často

praktikující svůj specifický typ šamanismu. Před zahájením rozhovorů jsem vždy plně respondenty seznámila s účelem výzkumu a s tím, kdo jsem, a dále i s tím, že rozhovory jsou vedeny za účelem mé práce. Informovaný souhlas s rozhovory a uveřejnění dat mi byl vždy dán ústně. Plně jsem respondenty anonymizovala, v Empirické části jsou uvedeny anonymizované přezdívky.

Polostrukturované rozhovory mi umožnily mít v přítomnosti respondentů volnost a možnost aktivní tvorby nových otázek, popř. měnit pořadí otázek a otázky přeformulovat tak, aby se hodily na danou situaci. Udržet pozornost respondentů na téma, které mě zajímá, bylo občas obtížné, proto určitá struktura otázek, kterých se můžu držet a ke kterým se můžu vracet, mi byla velmi nápomocná. Otázky při rozhovorech jsem formulovala dle daného respondenta občas až v ten daný moment. Jelikož každý respondent byl jiný a vyžadoval si jiný komunikační přístup a typ otázek. Má role výzkumníka byla při rozhovorech zcela jasně vymezená. Avšak otázky, na které jsem se ptala, byly také ovlivněny mým zájmem a účastněním se v terénu.

Uvědomuji si, že rozhovory nejsou objektivním odrazem reality, ale naopak data vypovídají o tom, jak danou realitu aktéři chápou a jak ji rozumí, dále jsou tvořeny skrze mne jako výzkumníka a jsou ovlivněny např. tím, jaká byla atmosféra při rozhovoru, jak jsme si s aktéry rozuměli či mým zájmem o dané téma (Zandlová, 2019). Na začátku výzkumu jsem oslovila několik mých kamarádů a kamarádek, kteří jsou součástí novodobé spirituality, a ti mi doporučili několik šamanů a šamaneček, které bych mohla oslovit. Fungovali tedy jako tzv. gate-keeperi (Heřmanský, 2019), kteří mi terén otevřeli. Na další šamany a šamanky jsem narazila skrze sociální média Facebook a Instagram. S jednou jsem se seznámila náhodou v obchodě s kameny. Vždy jsme se setkali osobně, celkem jsem uskutečnila sedm rozhovorů na dané téma, šest bylo nahrávaných a jeden zapsán pomocí poznámek. Setkání za účelem rozhovoru bylo vždy předem domluveno a bylo učiněno za účelem mé práce. Šamani a šamanky byly ochotni mi s prací pomoci a spolupráci byli otevření.

Můj vzorek byl heterogenní, aktéři měli společný vztah ke zkoumanému tématu (Novotná, 2019). Jednalo se o dva muže a pět žen ve věku přibližně od 30 let do 60 let. Pět aktérů se zabývalo činností, kterou charakterizovali jako šamanismus či se jako šamani a šamanky sami označovali. Dvě aktérky (se kterými jsem vedla rozhovor nejpozději) svou činnost jako šamanismus nechtěli označovat či se jako šamanky neoznačovali, avšak

činnostem šamanismu, jaké jsou obecně známé pro neošamanismus a jak je dále definuji v Empirické části, provozovali. V terénu obecně panovala různorodost definování šamanismu a šamana.

2.4. Analýza dat a výběr teorie

Analýzu dat jsem prováděla průběžně, pomáhala mi při vytváření dalších doplňujících otázek a k reformulaci otázek na další rozhovory. Provedla jsem vždy nejprve transkripci a pasportizaci rozhovorů. Transkripci jsem zvolila redigovanou, tedy vynechala jsem mimoslovní projevy, pokud nebyly zcela důležité pro téma mého výzkumu či jako kontext v rozhovoru (Zandlová, 2019). Analýzu rozhovorů a terénních poznámek jsem provedla skrze kódování a interpretaci. Kódování jsem provedla ručně. Analyzovala jsem převážně data z rozhovorů, data z terénu sloužila spíše k mému pochopení dané spirituální praxe. S daty jsem pracovala pomocí segmentace, tedy rozčlenila jsem si data na jednotlivé části a pracovala s částmi individuálně (Heřmanský, 2019). Dále bych chtěla zmínit, že empirická část je převážně mou interpretací daných dat. Nekladu si jakýkoliv nárok na to tvrdit, že vytvořený text je objektivní a vypovídá o šamanismu obecně. Jelikož již získané výpovědi jsou interpretací reality aktérů, sepsaná data jsou vlastně interpretacemi interpretací. Vytvořená data jsem interpretovala já jako výzkumník a poskládala do významového textu. Interpretace z dat jsem se pokusila přiblížit pomocí daných teoretických textů.

Teoretické porozumění neošamanismu a novodobé spirituality jsem měla již před vstupem do terénu. Teorii Buddhistické ekonomie a tmavě zeleného náboženství jsem aplikovala induktivně (Heřmanský, 2019), tedy až po získání daných dat, především na data z rozhovorů jsem se snažila najít vhodnou teorii, která by mi dané chápání a realitu aktérů vysvětlila, a především pomohla dát do kontextu společenských věd. Teorie Buddhistické ekonomie mi pomohla porozumět, jak může volba živobytí a zvnitřněné duchovní hodnoty aktérů ovlivňovat danou ekonomiku a jak chování jednotlivce a jeho morální základ může mít vliv na udržitelnost a spotřebu, to mě poté vedlo k výkladu praxe aktérů skrze teorii tmavě zeleného náboženství Brona Taylora (2010), která upozorňuje na propojení spirituality a duchovních hodnot s péčí o životní prostředí.

2.5. Výzkumník

V průběhu výzkumu jsem si mnohokrát kladla otázky typu: jak moc zjišťuji informace skrze rozhovory, které vlastně já sama chci vědět, nakolik jsem v terénu stále výzkumníkem, jak oddělit mou zkušenost objektivně od výzkumu a jak se vlastně dělá výzkum objektivně. Jak píše Stöckelová a Abu Gosh (2013), výzkumník je specifický činitel ve výzkumu, který provádí. V této kapitole bych ráda popsala můj vztah k terénu před výzkumem a jeho proměnu v průběhu, dále vlastní prožitky šamanské práce a jejich vliv na mě, které jsem získala při zúčastněném pozorování, a především zde uvedu svou celkovou pozici k duchovním hodnotám, spiritualitě a k tématům, o kterých píši.

2.5.1. Výzkum a proměna rolí

Výzkum jsem začínala s jistým spirituálním a náboženským zázemím. Můj otec vyrostl v italské katolické rodině, sám neprovozuje žádnou náboženskou praxi, avšak vztah k nadpřirozenu má velmi silný. Doslova nepochybuje o existenci Boha a o jeho zázračných schopnostech. Nepochybuje ani o existenci *magie* v našem světě, naopak ji bere jako samozřejmou součást. Maminka pochází naopak z rodiny, kde byl celkem silný odpor k církvi, avšak existenci nadpřirozena nevyklučuje. Pokud v něco věří, tak je to v *sílu přírody*.

Přibližně v období puberty jsem se začala sama aktivně zajímat o spiritualitu a konkrétní náboženské praxe, např. o cvičení jógy a meditace. O pár let později jsem se dostala přes jógu ke zpívání indických manter. Na krátký čas jsem se dostala i kvůli meditaci do Indie, což také kromě kulturního šoku na mě mělo náboženský a duchovní vliv. Později jsem se začala věnovat hraní na hudební nástroje, především na melodický a perkusivní *handpan* (známý také jako *hangdrum*), dále na různé perkusivní nástroje jako *djembe*, *frame drum* (šamanský buben) a *cajon*. Určitý vstup a náhled na novodobou spiritualitu jsem tedy při začátku výzkumu měla. Konkrétně o šamanismus jsem se předtím nijak výrazně nezajímala. Má jediná zkušenost se šamanismem byla zprostředkována mou spolubydlící, která se zajímala o pohanství. Společně s dalšími lidmi jsme párkrát doma dělali různé úplňkové či jiné rituály spojené s přírodou a doprovázeli jsme je hraním na bubny a jiné nástroje. Jednou má spolubydlící vedla šamanskou cestu pro mě a mé přátele za doprovodu čistě šamanského bubnu, kdy jsme za pomoci *imaginace* cestovali dle

kamarádky do dolního světa. V tu dobu jsem si nebyla vědoma, o co se jedná, ale byla to zajímavá zkušenost, i když pro mě nikterak život měnící.

Při vstupu do terénu a přibližně do poloviny výzkumu bych označila svou míru účastnění se jako *aktivní členství*, tedy aktivit jsem se plně účastnila, avšak hodnoty a normy jsem zcela nesdílela (Heřmanský, 2019). Držela jsem si odstup od praxe šamanismu. Nutno však říci, že jelikož jsem již před výzkumem byla součástí novodobé spirituální scény, tak některé duchovní hodnoty jsem měla od začátku podobné, avšak nepřijímala jsem formu šamanismu jako svou praxi a zcela jsem se s tématy, která jsme na seminářích sdílely, neztotožňovala. Jak jsem však postupně zjistila, všechny mé předchozí duchovní zážitky a zkušenosti napomohly k pochopení dané praxe.

Po pár rozhovorech a po několika zúčastněných pozorováních, kdy jsem ještě měla svou roli jasně vymezenou, jsem začala zjišťovat, že se témata, která řešíme v rozhovorech ohledně práce, peněz a bohatství, a i při zúčastněném pozorování ohledně léčení duševního zdraví a fyzického těla, objevují v mém osobním životě. Dále jsem již od začátku výzkumu trpěla atopickým ekzémem, se kterým si lékaři klasické západní medicíny nevěděli rady. Začala jsem chodit sama od sebe k alternativní léčitelce a chápat onemocnění jako psychosomatické. Toto „onemocnění“ mě vedlo k hledání alternativních léčebných postupů. Začala jsem sama více zapadat do zkoumané skupiny osob a zkoumané téma sama ve svém životě začala řešit. Stále jsem se do konce výzkumu snažila mít odstup od psaní své práce a svou pozici reflektovat. Gillian Rose (1997) shrnuje ve své práci, že výzkumník se vždy snaží být „in-between“. Takto bych označila i svou pozici. Nebyla jsem zcela stejná osoba jako ty, které zkoumám, nebyla jsem šamankou. Avšak v průběhu analyzování a psaní práce jsem se začala ztotožňovat i s názory a hodnotami aktérů ohledně práce, peníze a bohatství, jak je uvedu v Empirické části, a především s teorií buddhistické ekonomie.

Jak píše dále Wacquant (2004) ve své práci, skrze tělesnost výzkumník zakouší na vlastní kůži, co se v terénu odehrává. Při zúčastněném pozorování jsem musela vždy praxi šamanismu a rituály vykonávat s ostatními. Sama jsem tedy skrze své tělo a zkušenost poznala, co se v terénu odehrává. Ve zkoumání spirituality a víry mi to zpětně přišlo velmi přínosné a vlastně i důležité. Pomohlo mi to se lépe vcítit a pochopit zkoumané prožitky a téma. Jelikož jsem sama prožila, že šamanská práce může být léčivá v duševní oblasti (viz. další podkapitola), umožnilo mi to mít náhled na jejich práci skrze sebe. Jako největší

problematiku vnímám, že ve výzkumu spirituality a jakékoliv spirituální praxe bylo opravdu těžké se praktik zúčastnit jen jako pozorovatel. Postupně jsem přirozeně začala spirituální praxi v terénu konat s vírou, že funguje. Skrze prožitek a víru pro mě bylo možné zjistit, co vlastně účastníci dělají a prožívají.

2.5.2. Osobní prožitek při zúčastněném pozorování

Zde bych popsala hlouběji osobní prožitek a zkušenost z terénu šamanských seminářů a akcí, kterých jsem se zúčastnila (konkrétní výpis viz. Zúčastněné pozorování). Sama jsem měla možnost poznat, že techniky a praxe šamanů a šamaneček mohou mít na účastníky léčivý vliv, alespoň na mě léčivý a duchovní vliv měly. Zde uvedu několik konkrétních příkladů, jak mě ovlivnilo prožití konkrétních technik: Při dlouhotrvajícím až extatickém tanci, který byl vždy veden na prožití určitého tématu (např. ženská linie předků, vlastní vzpomínky dětství a mládí, ženský a mužský aspekt v člověku), jsem měla možnost lépe nahlédnout na vzpomínky nebo na aktuální myšlenky ohledně daného tématu, který se při tanci předem uvedl, především jsem měla možnost prožít si při tanci emoce spojené s tématem či vzpomínkou, které jsem si v běžném stavu vědomí nepřipouštěla či neměla možnost prožít. Zpracování a vůbec náhled na tyto vzpomínky (občas traumatické), emoce či myšlenky na dané téma mi umožnil jasnější chápání sebe sama a svých nynějších vztahů s rodinou, přáteli či partnerem, popř. navázání bližšího a jasnějšího kontaktu s okolím. Vysvětluji si to tak, že bolest z minulých traumatických událostí nebo nepochopení sama sebe, svých myšlenek a pocitů, jsem si projektovala do okolních osob a vztahů. Tyto *projekce* mi bránily žít spokojený a šťastný život a navazovat zdravé vztahy s okolím.

Dále jsem díky dechovým cvičením či meditacím vedených k soucitu a lásce (tzv. otevírání srdce), dokázala prohloubit větší kontakt sama se sebou a později při pro mě napjatějších situacích jako je hádka, nutné vymezení hranic či naslouchání kritiky ze strany druhých, jsem dokázala tento kontakt sama se sebou vyhledat, zachovat klid, rozváznější mysl, a především soucit sama se sebou a s ostatními, v napjatější situaci jsem poté lépe komunikovala s druhými.

Jako poslední příklad uvedu zkušenost ze semináře hledání silového zvířete. Po tomto semináři, který byl veden k nalezení vnitřní síly skrze poznání vlastního zvířete spojeného s naší silou a sebevědomím pomocí cestování do tzv. dolního světa, jsem opravdu po kontaktu v mém případě s koněm, zaznamenala nárůst vnitřního sebevědomí, odvahy a

síly. Především mi tento kontakt s „mým“ zvířetem umožnil zvnitřnění mého vlastního sebevědomí, a později v každodenním životě mi vzpomínka a uvědomění si zvířete dodala odvahu či vnitřní sílu ke konání nutných činností, např. k zachování klidu a soucitu s druhými či jednoduše k postavení se zodpovědně k povinnostem. Jako důležité vnímám poznamenat, že po absolvování seminářů a vyzkoušení určitých technik, zaznamenávám pouze začátek zlepšení v osobním životě (např. v komunikaci s ostatními, zachování klidu či prohloubení soucitu), nikoliv úplné vyřešení či „vyléčení“ osobních záležitostí.

2.5.3. Sebereflexe k tématu a práci

Uvědomuji si, že má práce je silně ovlivněna mým vlastním spirituálním přesvědčením, které je nyní blízké, jak názorům aktérů, tak teorii buddhistické ekonomie. Dále si uvědomuji, že má interpretace dat je ovlivněna mým přesvědčením, osobní vírou, vztahem ke spiritualitě a osobním přesvědčením ohledně udržitelného způsobu života. Avšak vnímám jako důležité upozornit touto prací na možné změny chování jednotlivce v rámci jeho individuálního života a jeho následného vlivu na ekonomiku a udržitelný způsob života. Za nutné dále vnímám zmínit, že názory aktérů na peníze, práci a bohatství, jsem nesdílela před výzkumem a s teorií buddhistické ekonomie jsem nebyla před výzkumem seznámena, tento pohled na dané téma jsem převzala až při psaní práce a analýze dat. Rozhovory jsem se snažila vést nezaujatě a byly ovlivněny pouze mým zájmem o dané téma, ale nikoliv stejným přesvědčením ohledně peněz, bohatství a práce.

Dále vnímám jako důležité uvést, že spiritualita a víra v boha, je přítomna v mém každodenním životě. Sama vykonávám spirituální praxi jako je meditace, dechové cvičení, zpívání manter či každodenní modlitba, především se snažím vnést pozornost a všímavost do činností každodenního života, nyní i do výběru živobytí. Vztah k přírodě jsem si po výzkumu také prohloubila. Psychologii a psychoanalýzu využívám k pochopení vnitřních procesů a ke zlepšení komunikace s druhými. Osobně doufám, že duchovní hodnoty ohledně lásky, soucitu a míru v nás se budou dále šířit skrze naše každodenní činnosti, vztahy a práci na této Zemi.

3. EMPIRICKÁ ČÁST

3.1. Šamanismus v praxi

V úvodní kapitole se zabývám tím, jak šamanismus chápou sami daní aktéři. Nejdříve se podíváme na definici šamanismu, dále na definici šamana a dostaneme se i k definici změněných stavů vědomí, které někteří aktéři se šamanismem spojovaly.

3.1.1. Příroda, víra a léčení

Začátkem mého výzkumu byla otázka, co pro samotné aktéry znamená šamanismus. Termín je neustále vyjednáván a ustanovován samotnými aktéry, záleží vždy na daném aktérovi, jak si termín vysvětluje. Na termín šamanismus aktéři pohlíželi různě, byl to pro ně otevřený termín, který si definovali dle vlastní praxe a zkušenosti. Aktér Francesco se vyjadřuje k šamanismu takto: „*Šamanismus je docela komplexní věc.*“ (Rozhovor č.1, 9.5.2022, Francesco). Avšak často se aktéři shodovali na tom, že se šamanismem je spojené léčení a propojenost s přírodou. Někteří definovali šamanismus jako celkový způsob života, který je spojen se spiritualitou: „*Je to vlastně propojení s přírodou, s léčením, s podstatou.*“ (Rozhovor č.1, 9.5.2022, Francesco)

Aktérka Luna vypovídá o šamanismu takto: „*Už jenom slovo šamanismus ve mně trochu vyvolává takové rozechvění... Je to slovo, pod kterým si lidi představují různé věci... Pro mě osobně šamanismus a šaman je léčitel, je to... zároveň svoboda a je to životní styl, který proudí s přírodou, je to poznání přírody.*“ (Rozhovor č. 6, 8.11.2022, Luna). Aktérka Luna zde konkrétně doplňuje, že šaman má i určité znalosti ohledně přírody, které může využívat např. k léčbě druhých. Propojenost s přírodou, znalosti o přírodě a celkový život v souladu s přírodou je typický i pro tmavě zelené náboženství, jak o něm píše Bron Taylor (2010). Tato propojenost s přírodou dle Brona Taylora vede k větší péči o přírodu a k přirozenému zájmu o životní prostředí.

Šamanismus byl dále popsán jako více nežli jedna konkrétní spirituální praxe. Aktér Baile se při rozhovoru vyjádřil, že šamanismus může mít více směrů. Vždy se však člověk v šamanismu dle aktéra setkává s vírou v něco vyššího či se mu dostává kontakt se spiritualitou: „*Pro mě šamanismus je určitý způsob života než jakoby následování nějaký praxe, protože těch praxí je po světě spousta a všechny se sbíhají v jednom bodě. Ať už to*

člověk nazývá velký duch, vesmír, bůh, to je úplně jedno...“ (Rozhovor č. 4, 20.6.2022, Baile)

Dle Znamenského (2007) je nyní šamanismus v západní společnosti součástí novodobé spirituality (některými badateli nazýváno New Age), jako spirituální technika, pod kterou patří mnoho různých směrů a praxí. Novodobá spiritualita, jak víme, nemá žádné jedno hlavní učení či instituci, což vede člověka ke kombinování a experimentování s praxemi a technikami (Hanegraaff, 1997). Při rozhovorech a dále při zúčastněném pozorování bylo patrné, že kombinování praxí a technik je v šamanismu běžné, více viz. kapitola Šamanská práce.

S otevřeností termínu šamanismu a konkrétně i s variacemi praxí jsem se setkala sama v terénu. Každý vstup do terénu byl pro mě jedinečný a zcela jiný, co se týče konkrétní konané praxe. Ale téměř vždy měly pobyty v terénu stejné charakteristiky, co se týče mého osobního prožitku. Jednalo se o:

- propojení s přírodou
- propojení a navázání kontaktu s dalšími lidmi
- propojení s vyšším „principem“, bohem či spiritualitou
- propojení sama se sebou
- léčení osobních psychických bloků či traumat

3.1.2. Kdo je šaman

K definici šamanismu bych ráda připojila i definici šamana, o které aktéři mluvili více. Dle mého pozorování, se šamani a šamanky obecně zabývají pomocí druhým. Aktéři při popisu šamana hovoří různě, takto vypovídá např. aktérka Luna: *„Zjistíš, že to není nikdo, kdo pod bundou schovává křídla nebo pod nohou kopyto, jo. Je to prostě normální člověk, který miluje motorky nebo ženský...“ (Rozhovor č. 6, 8.11.2022, Luna)*

Dále např. dle aktérky Caballa je šaman spíše střízlivý a praktický člověk, který se drží při zemi a koná v komunitě nebo u sebe doma to, co je potřebné. Střízlivost spočívala dle aktérky v tom, že si uvědomuje danou realitu a skutečnost, ve které žije on a jeho komunita. Koná dále dle svého uvážení, aby on, jeho okolí a příroda prosperovala. K tomu, aby dosáhl, co je potřeba, využívá nejrůznějších technik: *„No, jak říkám, jako když my něco potřebujeme praktického, což vlastně šaman má být, šaman nikdy v původních*

kulturách nikde nevyučoval a dělal takový ty věci, ale dělal, co je potřeba v danou chvíli pro tu komunitu. Prostě když je něco potřeba, tak děláme, co je potřeba.“ (Rozhovor č.2, 13.5.2022, Caballa)

Dále jak už jsem zmínila, aktéři vnímali šamana konkrétně jako léčitele. Dle aktérky *Luny* šaman aktivně využívá svůj dar ke své práci. Dar je dle aktérky schopnost nebo poslání, se kterým jsme přišli sem tento svět, a když je dobře využíván, prosperuje dané osobě a jejímu okolí. U šamana je to dar léčit a dar pomáhat. To dále souvisí s principem šamanské práce, kterým se zabývám v následující kapitole: *„Šaman je léčitel... Je to normální člověk, který si je vědom svého daru, protože dar máme všichni... Předávat nebo být s lidmi, tak aby je vedl k lepšímu zdraví fyzickému, ale i mentálnímu a vlastně i duchovnímu.“ (Rozhovor č. 6, 8.11.2022, Luna)*

Dle jednoho z aktérů je šaman člověk, který předává to, co se sám naučil. V tom dle mého uvážení spočívá různorodost a jedinečnost každého aktéra, záleží na každé životní zkušenosti, kterou si aktér prošel: *„Ještě možná doplním... že vlastně mi přijde, že dokážu pomoc vždycky do té míry, do jaký jsem si ty věci zvědomil sám... Zpravidla mi vždycky přichází lidi, co prochází něčím, čím jsem si procházel v minulosti.“ (Rozhovor č.1, 9.5.2022, Francesco)* Celkově jsem vyzozorovala, že se liší přístupy a praxe, naladění a názory dle konkrétního šamana či šamanky. Každý aktér byl jedinečný a jeho přístup odlišný pouze tím, jaký sám byl. Každý působil jinak dle své osobnosti a dle svých zkušeností.

V terénu jsem dále narazila na otázku, zdali může být šaman i špatným šamanem. Aktérka *Luna* vypovídala o možném dobru a zlu v šamanismu takto: *„Špatný šaman ani není. Už jenom proto, že ať dělá jakoukoliv techniku, praxi, tak pokud pomůže jednomu člověku nebo jeden člověk ho nazve: ty jsi můj šaman, tak prostě je to pro něj šaman... Třeba ho něco naučí nebo ho někam navede. Něco mu ukáže... nějakou cestu, která mu udělá transformaci těla i ducha, a to je šamanské. To můžeš být ty, to může být soused, pekař, který udělá něco tak velkého, že změní někomu jinému vnímání.“ (Rozhovor č. 6, 8.11.2022, Luna)* Šamanskou práci lze dle aktérky vnímat neduálně. Koncept neduality se objevuje i v knize od Brona Taylora (2010), který ji pokládá jako základ v chápání filozofie tmavě zelených náboženství. Popisuje, že např. v animismu je důležité neduální chápání člověka a přírody. Člověk a příroda jsou si rovni. Tímto hlediskem je známá i např. hlubinná ekologie a spiritualita hnutí New Age.

3.1.3. Holotropní stavy vědomí

Někteří aktéři propojovali šamanismus se změněnými stavy vědomí, kterých lze však dle aktérů dosáhnout různými způsoby. Považuji za nutné tento termín zmínit, aktéři o něm mluvili mnohokrát v různých obměnách a významech. Např. aktérka *Luna* sama popsala stav při praxi šamanismu jako změněný stav vědomí a srovnávala ho s jinou spirituální technikou: „*Takže šamanismus jako takový... je to cesta do změněných stavů vědomí a když teda budu úplně konkrétní, tak holotropní dýchání se nenazývá šamanskou technikou, ale vlastně je to velmi šamanská technika.*“ (Rozhovor č. 6, 8.11.2022, *Luna*)

Pro aktéra *Francesco* byly změněné stavy vědomí spojené i s psychedelickými látkami. Změněný stav vědomí pomocí psychedelických látek aktérovi pomohl nahlédnout jiným pohledem na každodenní realitu a jak tvrdí, tento zážitek mu otevřel cestu k šamanismu: „*Šamanismus je docela komplexní věc. Já jsem vlastně svým způsobem tím začínal, protože mě to fascinovalo... Já jsem byl poměrně uzavřený, hodně v hmotě. To, co mě otevřelo byly vlastně psychedelické látky... Díky kterým jsem začal vnímat svět jinak, a i sám sebe jinak. A díky tomu jsem teprve cítil, že tady je něco víc než to, co vidím... A to byl počátek té mojí cesty a řekněme té šamanské cesty, protože jsem prozřel.*“ (Rozhovor č. 1, 9.5.2022, *Francesco*)

Rozhodně ne všichni aktéři však spojovali šamanismus a změněné stavy vědomí s psychedelickými látkami, naopak např. pro aktérku *Caballa* byly něco, čemu by se měli lidé spíše vyhýbat. Přikláněla se například tomu, že lze dosáhnout změněného stavu vědomí skrze jiné techniky nežli psychedelické látky: „*Tomu já se úplně vyhýbám. Protože lidi, co to používají, tak vůbec nevědí, co to s jejím vědomím dělá. Já mám svoje vědomí ráda a nepotřebuju si ho rozbít nějakým psychedelikem... Jsou i jiné techniky, jak si změnit svoje vědomí a já se nepotřebuju vymršťovat někam odkud se možná ani nevrátím.*“ (Rozhovor č.2, 13.5.2022, *Caballa*)

Na změněné stavy vědomí nahlížím dle teorie Stanislava Grofa (2000), který se těmito stavy zabýval celý život velmi podrobně. Ve své knize *Psychologie budoucnosti* píše, že existuje mnoho různých podob tzv. neobvyklých stavů vědomí. Vědomí lze dle Grofa změnit různými způsoby např. z důvodu mozkových traumat, onemocnění, infekcí nebo degenerativními procesy v mozku. Avšak Stanislav Grof dle svých zkušeností a praxe vyzoroval celou další kategorii neobvyklých stavů vědomí, které mají naopak léčivé a

terapeutické účinky. Ve své práci je nazývá *holotropní stavy vědomí*. Název holotropní zde nese význam směřující k celistvosti (z řeckého holos = celistvý a trepein = mířící k). Tento stav poté popisuje jako stav, kdy je možné nahlédnout za naši každodenní realitu a identitu toho, kým jsme a poznat naši plnou a celistvou identitu. Vnímám jako důležité zmínit tuto teorii, protože umožňuje lépe pochopit možné léčivé účinky neobvyklých stavů vědomí, které lidé při spirituálních praxích mohou zažívat (např. také při šamanismu). Změněné stavy vědomí, jak o nich mluví aktéři, bych ráda nazvala tímto pojmem holotropní stavy vědomí, jak jej popisuje Stanislav Grof. K holotropnímu stavu vědomí nás nepřivádí pouze psychedelické a halucinogenní látky. Naopak Stanislav Grof podává soupis technik, při kterých lze tyto holotropní stavy vědomí prožít: práce s dechem, práce s hudbou (bubnování, gongy, mantry, chanting), tanec, sociální izolace, smyslová deprivace, smyslové přesycení, fyziologické podněty (hladovění, spánková deprivace, detoxikace), bolestivé fyzické procedury, meditace, modlitby a jiné duchovní praktiky, požití rostlinných a živočišných látek (ayahuasca, peyotl, eboga, bufo alvarius a jiné).

3.2. Šamanská práce

3.2.1. Variace technik

V mé práci jsem si kladla za cíl pochopit, co za práci konkrétně šamani dělají, co je náplní jejich práce a jaký smysl pro ně jejich práce nese. Toto pochopení jsem se snažila dosáhnout skrze svůj vlastní prožitek jejich práce na sobě a rozhovory. Pro pochopení šamanismu jako praxe shledávám důležité, jak informace z rozhovorů, které mi pomohly odkrýt, co se při šamanské praxi děje, tak i zúčastněné pozorování, při kterém jsem měla možnost si práci aktérů vyzkoušet na vlastní kůži.

Jako úvod bych ráda uvedla, s jakou konkrétní praxí šamanismu jsem se setkala v terénu a při rozhovorech. Zde uvedu seznam všech různých technik a praxí, na které jsem sama v terénu narazila nebo o nich aktéři vypovídali jako součást jejich práce. Dále budu tyto techniky a praxe nazývat v průběhu své práce jako „šamanská práce“. Aktéři se nevěnovali vždy všemu dohromady (i když někteří ano), jedná se o soupis:

- šamanské cestování, hledání silového zvířete
- léčitelství, léčení energií, léčení fyzického těla (např. pomocí masáže)
- muzikoterapie, léčení hudbou
- dechové techniky, holotropní dýchání

- terapie, psychoterapie
- tanec⁷, zpěv
- pořádání rituálů (spojené s přírodními jevy jako např. úplněk, slunovrat)
- meditace, modlitby

Je patrné skrze terénní výzkum, že v šamanismu je přítomná variace technik a přístupů nejen z oblasti šamanismu, ale i z jiných náboženských, spirituálních či filozofických směrů, jak je v novodobé spiritualitě běžné (Hanegraaff, 1997). Zde aktér *Francesco* mluví v rozhovoru o přístupech, které při práci využívá: „*Ted' se vlastně věnuju asi nejvíc terapiím, psychoterapiím celostního charakteru, léčitelství, léčení vlastně energií a zároveň hudbě, muzikoterapii, léčení hudbou. Vlastně i dechu, dechovým technikám, a vlastně všechno tohle kombinuju dohromady a vlastně tvořím takovou vlastní metodu, která je vlastně dost variabilní, jinak bych to asi nedokázal popsat.*“ (Rozhovor č. 1, 9.5.2022, *Francesco*).

Dále bych chtěla poznamenat, že praxe a techniky, které aktéři vykonávají se shodují s technikami navozování holotropních stavů vědomí dle Stanislava Grofa (2000), které jsem zmiňovala v předchozí kapitole. Sám Grof ve své knize propojuje praxi šamanismu s holotropními stavy vědomí. V následující kapitole bych ráda rozebrala léčebný potenciál, který tyto holotropní stavy vědomí mají a o kterém mluví také Stanislav Grof.

3.2.2. Léčebný potenciál

Stanislav Grof a Christine Grof (2000, 2017) společně popsali stav tzv. psychospirituální krize. Dle Grofových se jedná o stav, který často západní psychiatrie přehlíží a občasně nepřímou diagnostikuje jako psychotický, popř. tlumí silnou medikací. Přitom se dle nich jedná o stav, se kterým když bude dobře naloženo, tak může vyústit v silnou transformaci člověka. Psychospirituální krizi může dle Grofových vyvolat právě holotropní stav vědomí, jakákoliv spirituální praxe, ale i traumatická událost v životě, opuštění či smrt blízkého člověka, u žen porod nebo potrat či situace, která aktivuje trauma z dětství. Stanislav a Christine Grof věří, že tento stav krize může vést k celkové osobnostní proměně, k duchovnímu probuzení a otevření se spiritualitě a duchovním hodnotám a k jejich následné integraci do každodenního života. Stanislav Grof sám

⁷ Dlouhodobý (např. hodinový až několikahodinový) tanec, při kterém se do mysli vynořují určité (často traumatické) vzpomínky z minulosti, pomocí tance má člověk možnost vzpomínky a emoce s nimi spojené znovu prožít a zpracovat

zmiňuje, že psychospirituální transformace je pro naše lidstvo nevyhnutelná. Pokud chceme v následujícím století čelit globálním problémům, integrace spirituality a duchovních hodnot je dle něj téměř nutná. Jak Grof dále píše, mnoho lidí si prochází psychospirituální krizí a snaží se o znovu zaintegrování spirituality do jejich každodenní reality. Víme z antropologických prací (Hanegraaff, 1997; Partridge, 2005), že západní společnost od 60. let 20. století provází novodobá spiritualita, při které lidé znovuobjevují různé duchovní techniky, meditace, orientální náboženství a např. také šamanské metody pro prožívání duchovních zkušeností.

Tuto teorii užívám pro náhled na události, které se odehrály v terénu mě samotné a které někteří aktéři popisovali v rozhovorech. Teorii Stanislava a Christiny Grof jsem si vybrala, protože sám propojuje šamanismus s holotropními stavy vědomí, se kterými Stanislav a Christina pracovali po celý život. Techniky šamanské práce zároveň sedí s technikami navazování holotropních stavů vědomí.

Při zúčastněném pozorování a rozhovorech jsme s aktéry dostali na téma náplně jejich práce. Někteří aktéři popisovali svou práci jako léčení traumatu. Aktéři tvrdí, že sami stále léčením duševního stavu procházejí: „*Vlastně ta moje největší náplň pracovní je práce sama na sobě. To prostě občas je dost náročný a až tak, že nemůžu nic jiného dělat a ani nevím, co jiného dělat.*“ (Rozhovor č. 1, 9.5.2022, Francesco) Dále aktér Francesco popisuje náplň a princip jeho šamanské práce takto: „*Vždycky je to léčení bloků traumat, takže vlastně já to pomáhám rozkrývat... ty vzorce... Jakmile si to člověk uvědomí, přijme to a vnímá, co to je a opravdu to přijímá, tak jakoby to léčení začne samo. Je to přirozená funkce těla.*“ (Rozhovor č. 1, 9.5.2022, Francesco) Aktér zde uvádí fakt, že pouze dopomáhá ostatním k léčbě. Léčebný proces se děje uvnitř člověka samotného. To mimo jiné popisuje i Stanislav Grof (2000) a tvrdí, že toto zjištění je zcela radikální a nové. Práce s holotropními stavy vědomí ho dovedla k uvědomění, že jeho klienti zmobilizují při léčbě svou vlastní sílu a inteligenci, která je dovede k vyléčení a transformaci.

Aktér Francesco dále popisuje svou práci s ostatními, přičemž zde říká, co dle něj trauma člověka může znamenat: „*Cokoliv teď řeším, tak vždycky se vracíme do traumat z dětství a řešíme programy, který nám předali vlastně rodiče. Jsou to rodové věci, rodová karma. Programy ze společnosti. A vždycky se to vlastně odehrává z toho dětství a my to na sebe v tom dětství převezmeme a ani nevíme o co jde. Najednou se tak začneme automaticky chovat a celý život se tak chováme a přijde nám to normální a potom vlastně*

když už začneme být hodně v rozporu s tím naším životem opravdovým tak začneme prociťovat problémy, že jo... Psychické problémy... Problém, že mi nic nefunguje, člověk v sobě cítí napětí, že neví, co má dělat.“ (Rozhovor č. 1, 9.5.2022, Francesco) Aktér Francesco zde upozorňuje na fakt, že pokud má člověk určité psychické obtíže či problémy, tak potom nemusí ve svém každodenním životě žít naplňující a uspokojivý život.

Aktérka Cuidada popisuje svou šamanskou práci (zde konkrétně s mladšími klienty) takto: *„Ti chtějí tu změnu no... Ono těch informací je už víc teďka i na těch sociálních sítích, přijdou mladý třeba, co mají problémy třeba ve vztahu jejich prarodičů, jejich rodičů a oni vidí, že mají stejně tendence vybírat si partnera závislého, alkoholika, ale už si to srovnají, už vidí... Na rozdíl od těch svých rodičů, už tam vidí ten vzorec a už to chtějí přerušit. Chtějí na tom pracovat. Už to vidí víc.“ (Rozhovor č.3, 13.5.2022, Cuidada)* Aktérka Cuidada, stejně jako aktér Francesco v předchozím odstavci zde mluví o zažitém chování či stereotypu, který se dle nich předává z generace na generaci, a které člověk postupně prací sám na sobě může změnit. Člověku to umožňuje dle aktérky navazovat lepší a důvěrnější mezilidské vztahy, ať už s rodinou, přáteli či s partnerem.

Dále např. aktér Baile mluví ve zkratce o náplni tanečního semináře, jehož vnitřní prožitek popisují níže sama na sobě: *„Pokaždý je to na jiný téma... je to kombinace praxe, práce s primárním traumatem, pak samozřejmě nějaká rituální práce, protože... když z obyčejného okamžiku uděláš neobyčejný, tak už je to ceremonie a dává tomu nějakou hloubku větší...“ (Rozhovor č. 4, 20.6.2022, Baile)*

Zde bych ráda uvedla tyto dva příklady mého prožitku z terénu, které mohou ukázat, jak konkrétně šamanská práce může být obohacující na psychické úrovni. Uvědomuji si, že moje osobní zkušenost je pouze názornou ukázkou toho, co může člověk prožít. Pro někoho jiného je pravděpodobně prožitek stejné praxe či daného momentu zcela odlišný. Při jednom ze zúčastněných pozorování v terénu *Domovina*, kde se praktikoval dlouhotrvající až extatický tanec, jsem sama prožila např. zde návrat k tzv. „traumatu“ z porodu, kterým se mimo jiné zabýval právě Stanislav Grof (2000): *„Tancovali jsme už tak třičtvrtě hodiny, ani nevím, čas zde člověk nevnímal, kromě vzpomínek z dospívání a dětství, které se postupně vynořovaly, jsem najednou cítila, že se přibližují k období vzpomínek na porod. Byla to i hudba, která dost potemněla a možná mi připomněla emoce spojené s tím. Celkově šlo o moje rozhodnutí, jestli budu pokračovat dál anebo se*

zastavím. Čím více jsem byla do tance uvolněná a uvolněná i v prostoru a s ostatními, tím více jsem byla schopná na ty emoce a vzpomínky nahlédnout. Cítila jsem velkou temnotu a především úzkost, vzpomněla jsem si, že tahle stejná úzkost se mi často vracela, když jsem byla malá ve snech nebo při jakémsi dětském rozjímání... Věděla jsem už předtím, že můj porod probíhal přibližně dvanáct hodin a že jsem v porodním kanálu byla zaseklá velkou spoustu času. Tyto informace mi pomohly si při tanci úzkost a jiné emoce s porodem spojit.“ (Terénní poznámky, 20.6.2022, Domovina). Po prožití zážitku jsem dokázala úzkost spojenou s porodem prožít. Účelem tance dle šamanů, jak jsem se dozvěděla při semináři, je vnést vzpomínky z minulosti do vědomí a znovu je prožít v bezpečném prostředí. Aktéři, které tyto tance vedli, tvrdí, že tímto způsobem se úzkost v těle postupně uvolní. Zde bych ráda uvedla i názor Stanislava Grofa (2000), který také mluví o tom, že při holotropních stavech vědomí je nám umožněno nahlédnout na vzpomínky z dětství a z traumatických událostí, a že tyto prožitky mohou mít opět léčivé a transformační kvality na psychiku člověka.

Jeden z dalších prožitých zážitků se týkal znovuprožití traumatu a emocí z dětství. Udál se na víkendové ženském pobytu na Slovensku. Opět byl při dlouhotrvajícím až extatickém tanci: *„Začala jsem cítit vztek, ten nejsilnější, který znám a který ve mně je. Vzpomněla jsem si na Cantadoru, která předchozí večer vyprávěla, že vztek je síla. Začala jsem tančit s rukami spojenými k sobě, jako by v modlitbě, do toho ve mně proudil vztek, a i do mých spjatých rukou. Náhle jsem je rozpojila a ruce se mi téměř třásly, celé vibrovaly. Pak jsem měla pocit, že toto je má síla v rukou. Síla, která může cokoliv, dobré i špatné. A je na mě, jak s ní naložím. Hned na to ke mně přišla myšlenka, že toto je ta síla, která byla po staletí v ženách utlačována. Ta síla kvůli, které byly ženy upalovány a umučeny v době honu na čarodějnice. Cítila jsem celou váhu historie žen, zároveň mé rodiny a mě samotné. Vzpomněla jsem si na svůj vlastní život, když jsem byla malá a okolí ve mně vztek potlačovalo a tuhle sílu se snažilo zahnat. Napadlo mě, tohle je ta síla, které se muži bojí. Přicházelo to vše samo... Cítila jsem obrovský vztek ke všem mužům za to, co nám ženám provedli. Vzpomněla jsem si na spoustu dalších žen, co žijí v partnerství a muže vnitřně nenávidí, stále je z něčeho obviňují a mají na ně uvnitř vztek. Vztek, který se táhne už po staletí. Řekla jsem si, co s tím? Musím odpustit... Je čas odpustit. Je to teď. Odpusť mužům, odpusť svému otci. Odpusť všem. Plakala jsem a řekla jsem si, že je čas ten kruh přerušit. Přišla ke mně úplně nová energie a síla, jako čerstvý jarní vánek. Cítila jsem se krásně, jako znovuzrozená, lehká... Pak hned vzápětí na to projel traktorista (muž)...“*

(*Terénní poznámky, Ženský pobyt, 23.-25.9.2022, Kopanice*). Tyto a jiné prožitky z terénu mi umožnili nahlédnout a prožít skrze sebe sama, co šamanská práce může člověku přinést (více viz. podkapitola Výzkumník). Pomocí variací technik jsem v terénu mohla prožít holotropní stav vědomí, jak o něm mluví Stanislav Grof (2000).

Při výzkumu jsem vyslechla aktérku *Lunu*, která mluvila o tom, k čemu vlastně může sloužit šamanská práce a její náplň: „*Vůbec tam nejde jenom o tom, být tam a dýchat a nadýchat si nějaký zážitek a pak jakože odejít. Vlastně gro, všech workshopů a všech učení a všech moudrých mužů, které jsem já osobně potkala, tak je vlastně praktikovat to. Dělat to vlastně v běžném životě... Prostě to děláš... Já jako jdu na holotropko a tam si nadýchám, udělám si velký proces a super a jdu zpátky a dělám to stejný dál... Tak co ke mně vlastně přišlo?*“ (Rozhovor č. 6, 8.11.2022, *Luna*). Aktérka zde mluví o tom, že je důležité, poznatky a zkušenosti z šamanské praxe a dle Grofových slov (2000) ze zážitků holotropních stavů vědomí přenést do každodenní reality, kterou žijeme.

Jak jsem již psala, Stanislav Grof (2000) tvrdí, že holotropní stavy vědomí a psychospirituální krize může sloužit k léčbě psychického či fyzického těla a vést k větší autenticitě a sebeaktualizaci. Jak píše Clair Brown (2017) v buddhistické ekonomii, když kultivujeme naše vnitřní hodnoty a staráme se o náš tzv. *well-being*, můžeme aktivně každý z nás pracovat na zlepšení ekonomického systému: *správným* a *soucitným* jednáním (dělat naše každodenní činnosti s pozorností a soucitem bez ubližování druhým a sami sobě – *right action*), *správným* živobytím (*right livelihood*), kterým se budu zabývat v následující kapitole, a dále *správným* záměrem (*right effort*), který nás v našich každodenních činnostech povede k dobru, soucitu, lásce a moudrosti.

3.2.3. Živobytí

V mé výzkumné práci mě dále zajímalo, zdali je pro aktéry šamanská praxe i jejich živobytím. Rozhovor jsem dělala se sedmi aktéry. Ze sedmi aktérů pracovali tři naplno pouze svou šamanskou prací, další čtyři aktéři se z velké části také živilo šamanskou prací, avšak měli i další činnosti ke svému živobytí, a to konkrétně: cvičení jógy, organizace seminářů pro další jiné šamany či učitele, malba, práce se zvířaty a čajovna (sopsis všech přídatných prací aktérů).

Někteří aktéři vypovídali o přechodu z předchozího zaměstnání do zaměstnání „šamanismu“. Dozvěděla jsem se, že původní zaměstnání bylo pro některé aktéry mnohem

méně naplňující a s přechodem k práci šamanismu byli spokojenější. Aktérka *Cuidada* vypovídá o předchozím zaměstnání např. takto: „...mě to nezajímalo, nezajímali mě ty projekty, nezajímaly mě ty akce, nemohla jsem se do toho ponořit naplno, bylo mi to vlastně ukradený, že já nevím... že určitá společnost má firmu a chce tam vymyslet prostě něco, co bude pro ty novináře zajímavý, prostě jsem se nemohla no... ponořit...“ (Rozhovor č.3, 13.5.2022, *Cuidada*). Dále aktér *Francesco* popisuje svoji nynější práci se šamanismem takto: „Při tom, co to vlastně dělám, tak cítím sám sebe, že to je ono.“ (Rozhovor č. 1, 9.5.2022, *Francesco*) Vypovídá zde o tom, že jeho šamanská práce je pro něj vnitřně naplňující a obohacující.

„Práce by měla přicházet od sebe.“ (Rozhovor č. 6, 8.11.2022, *Luna*) Aktérka *Luna* mě vedla k zamyšlení, zdali práce, kterou člověk koná, je naplňující sama o sobě. V rozhovoru tvrdila, že bychom měli všichni nalézt svůj dar a ten aktivně v životě využívat a předávat dál. Z mého pohledu je to nalézt *správné* živobytí (*right livelihood*) které povede k vnitřnímu naplnění, jak o tom mluví buddhistická ekonomie (Brown, 2017).

Z perspektivy buddhistické filozofie a ekonomie (Payutto, 2022; Essenová, 2022) můžeme chápat, že aktéři naplňují svým nynějším živobytím touhu *čhanda* – touhu po celkové prosperitě a blahobytu, která je sama o sobě naplňuje. Výsledek jejich práce je pro aktéry obohacující a naplňující. Původní práce, jak o ní mluví např. aktérka *Cuidada* v předešlém odstavci, byla pro aktérku práce, ve které se nerealizovala, dosahovala uspokojení pouze touhy *tanhá*, tedy touhy po slastném zážitku, který člověk poté o to více vyhledává, popřípadě si ho kupuje za vydělané peníze. Dle buddhistické ekonomie (Payutto 2022; Essenová 2022) by jakákoliv práce měla být konána z důvodu uspokojení druhého typu touhy (*čhanda*), kdy výsledek práce je právě uspokojení celkového blahobytu člověka a vede k harmonii daných osob. Pokud je práce vykonávána pouze z důvodu uspokojení touhy *tanhá*, roste automaticky i naše spotřeba, utrácení peněz a konzum. Když je práce směřována k naplnění touhy po vnitřním blahobytu, seberozvoji svých schopností, dále k soucitu a dobru, tak výsledky odpovídají okamžitě a bezprostředně této touze, člověk je šťastný z konání práce jako takové a jeho práce má dále vnitřní duchovní záměr, který podporuje dobro, lásku a soucit, tedy naše vnitřní bohatství, jak píše i Clair Brown (2017). O tématu bohatství z pohledu aktérů, které doplňuje tento náhled na živobytí a vnitřní štěstí, se rozepíšu více později.

Na základě rozhovorů a vlivu terénního výzkumu, jsem sama zanechala nenaplnujícího zaměstnání a začala více konat práci, která vede k uspokojení celkového blahobytu mě a tohoto světa, a nejen k okamžitému zisku. Zde bych jen ráda přiložila úryvek z terénního deníku, který jsem si zapsala v den jednoho z posledních rozhovorů. Přikládám ho jako vysvětlení vlivu terénního zkoumání na mě osobně a zvnitřnění některých myšlenek, které mi aktéři při rozhovorech předali: „*V ten stejný týden, co jsem dělala rozhovor, tak jsem chtěla dát výpověď v práci (a po rozhovoru dala), protože jsem necítila, že mi práce prospívá a že naplňuje mého ducha. Nebyla jsem nikterak s prací propojená a nebylo to, co mám v životě dělat. Vnitřně práce nebyla v souladu s mými hodnotami. Proč dělat něco, co nás vyčerpává? Proč nedělat to, co nás baví, a to co uvnitř máme dělat? Abychom byli šťastní je potřeba naslouchat vlastní intuici a jít tam, kam nás to nejvíce vede. Hojnost je potom v tom, že nás práce naplňuje a že živí naši duši. Jedině poté jsme plni bohatství, vychází totiž z nás.*“ (Terénní deník, 14.11.2022)

Pokud nás k práci žene pouze touha po uspokojení slasti, pak hlavním cílem není práce samotná a její výsledky, práce je pouhou cestou k dosažení uspokojení. Neznamená to, že člověk by měl hladovět nebo trpět a jen pracovat s cílem práce samotné. Jeho potřeby budou vždy uspokojeny, avšak mít práci, která prvotně uspokojuje vnitřní nastavení hodnot a vede vnitřnímu blahobytu, je cesta ke snížení spotřeby a konzumace. Jak jsem již psala v teoretické části, buddhistická ekonomie jde v teorii práce a živobytí ještě dále, pracuje i s karmickými následky našich činností. Když děláme činnost, která nás vnitřně naplňuje, vedeme náš život k tzv. *merits*, duchovním zásluhám, konaných v buddhismu převážně pomocí druhým (Payutto 2022; Essenová 2022). Jedná se o duchovní sílu, která se akumuluje v životě člověka, po vykonávání činností, které vedou k celkovému blahobytu a prosperitě všech, nevychází ze sobeckosti a chamtivosti. Poté se tyto činnosti člověku vrací v podobě uspokojení. Buddhistická ekonomie se snaží o propojení duchovních hodnot s živobytím a dále i konkrétním typem ekonomiky, která dále vede k ekonomice stabilního růstu (Brown, 2017). Dle mé interpretace a terénního pozorování může být živobytí aktérů poháněné právě druhým typem touhy *chanda*.

3.3. Peníze

Co dále souvisí s typem živobytí a dle buddhistické ekonomie (Brown, 2017) pro některé s motivací pro živobytí člověka, jsou peníze. V následující kapitole budu

pokračovat v propojování konkrétních duchovních hodnot s buddhistickou ekonomikou, která může vést k větší udržitelnosti. Uvedu náhled aktérů na peníze, jaký pro ně nesou význam a jak propojují finanční ohodnocení se svou šamanskou prací.

Buddhistická ekonomie dle Clair Brown (2017) je založena na vzájemné provázanosti lidí mezi sebou a mezi člověkem a zemí. Z tohoto hlediska je potřeba se zamyslet i nad tím, jak vyděláváme své peníze. Škodí naše práce ostatním lidem nebo přírodě? A jak dále peníze utrácíme? Jaký vliv má naše spotřeba na přírodu a jiné obyvatele země? Buddhistická ekonomie nás vede k udržitelnému *dávání* peněz a *přijímání*. Jde proti typickému proudu ekonomického růstu, kde hlavním heslem je „urvi pro sebe, co nejvíc“.

3.3.1. Směnná forma

Aktéři téměř ve všech případech vnímali peníze jako směnnou formu. Někteří aktéři tvrdili, že by místo peněz mohli přijímat i jídlo, službu či jinou komoditu, avšak ve většině případů se shodli, že peníze jako typ směnné formy jsou momentálně vyhovující. Zde např. aktér *Baile* vypovídá o jeho náhledu na peníze a peněžní systém: „*Je to prostě výměna nějaké energie, svět funguje na penězích, tak prostě výměna je na penězích. Ale kdybychom žili v nějaké komunitě, tak jeden druhému udělá terapii, a druhý mu dá slepici. A bylo by to úplně v pohodě.*“ (Rozhovor č. 4, 20.6.2022, *Baile*) Dále aktérka *Caballa* vypovídala o penězích a směnném obchodu takto: „*Dřív nosili lidi kuřata, jablka, košíky, směnný obchod za službu, dneska jsou to hold peníze. To se nedá nic dělat, přece šaman neumře hladý.*“ (Rozhovor č.2, 13.5.2022, *Caballa*).

Aktérka *Cuidada* zde mluví o preferenci peněz jako směnné formy: „*Já ty peníze preferuju. Kdyby tam byl nějaký barter, to bych fakt musela chtít něco. Že bychom si něco vyřešili. To někdy dělám, ale spíš se známýma, třeba tetování, ušití, nebo proti služba, když si rozumíme jakoby s jiným takhle člověkem.*“ (Rozhovor č.3, 13.5.2022, *Cuidada*). S penězi, jako směnnou formou, jsou aktéři tedy spokojeni a vnímají ji jako uspokojující typ výměny či směnného obchodu.

3.3.2. Sebe-ohodnocení

S aktéry jsme se dále dostali na téma ohodnocení penězi při jejich práci, tedy zdali aktéři mají problém či ne se ohodnotit za vykonanou službu šamanské práce a říci si o

úhradu za poskytnutou službu penězi. Aktér *Francesco* vypovídá o tom, jak se učil ohodnotit se za svoji práci takto: „...*Tak nějak neponižovat se. Nedělat to zadarmo. Je to nějaký energetický výdaj... Tak jsem si vybudoval tak nějak hodnotu řekněme v tom.*“ (Rozhovor č. 1, 9.5.2022, *Francesco*) Narazila jsem na to, že z počátku se aktéři učili sami intuitivně zdravě ohodnotit. Ukázalo se, že pro aktéry je důležité věřit sám v sebe při určování si své ceny: „*Hlavně tenkrát jsem se bála ocenit a vlastně ty služby si nacenit... Ty pochybnosti pořád, jestli si můžu dovolit říkat o ty peníze, takže toho bylo ze začátku dost...*“ (Rozhovor č.3, 13.5.2022, *Cuidada*) Dále zde aktér *Baile* promlouvá o problému sebeohodnocení a o víře sám v sebe a svou vykonanou práci: „*Ze začátku určitě to tam bylo (strach) a myslím, že to znovu kořenilo v té nejistotě (v sám sebe).*“ (Rozhovor č. 4, 20.6.2022, *Baile*)

Jako další věc, která člověku může dle aktérů bránit v sebeohodnocení, je omezující přesvědčení či stereotypy ohledně peněz, které lidé dle jednoho z aktérů mohou mít. Tato přesvědčení, které se dle aktéra *Baile*, učíme doma v rodinách a ve společnosti, nám poté mohou bránit s penězi „zdravě“ zacházet. V příkladu s aktérem *Baile* se konkrétně jedná o přesvědčení či stereotyp, že peníze jsou *nečisté* nebo *špatné*. Jako příklad omezujícího přesvědčení uvedu pasáž z rozhovoru, kde aktér stereotyp rozpoznal sám v sobě: „*Od malička je nám říkáno, že peníze jsou špinavý, peníze kazí charakter a tak dále, tohle jsou jakoby hlášky, který rodiče říkají dětem a děti se podle nich nevědomě zařizují. A pak v dospělosti mají nějaký program, peníze kazí charakter, ale já chci mít přece dobrý charakter, já chci být dobrý člověk. Je to v tom podvědomí, vůbec to není na té vědomé lince, že si člověk řekne... „nechci se spojit s penězi, protože jsou nečistý“... ale někde v podvědomí toho člověka to je...”já si přece za to nemůžu říkat peníze*”. *Dyť je to jako spiritualita a spiritualita je dobrá. Ale peníze kazí charakter.*“ (Rozhovor č. 4, 20.6.2022, *Baile*) Aktér *Baile* zde promluvil i o tématu propojení spirituality a peněz, kde dle něj spiritualitu může člověk vnímat jako „*správnou*“ a peníze naopak dle jiného omezujícího přesvědčení, např. jako *špatné*. Omezující přesvědčení či zkušenost z vlastní rodiny zde aktéra *Baile* bránilo peníze v zaměstnání přijímat.

Aktéři dále zmiňovali, že vliv na sebe-ohodnocení ve své práci má také jejich vynaložený čas, vědomosti či vydaná energie: „*To, k čemu jsem vlastně došel je, že si nenechávám platit za nějaký jako techniky, který těm lidem dávám, ale vyloženě za svůj čas. A prostě mám hodinovou sazbu, není to jako za úkon, ale za hodinou sazbu a svoji hodinovou sazbu si ohodnocuju podle toho... zároveň jak se zvedá inflace...zároveň, jak se*

zdražují ceny a tak dále. Spíš, že si nechávám platit za svůj čas, protože mám dvě děti, rodinu a ... taky s nimi chci trávit čas, ale zároveň vím, že potřebuju nějaký přívýdělek.“ (Rozhovor č. 4, 20.6.2022, Baile). Jak si aktéři váží své práce, svého času, vydané energie, vědomostí a sami sebe, tím dokážou svou práci a sami sebe ohodnotit za vykonanou práci.

3.3.3. Spiritualita a peníze

Aktéři vnímají peníze jako směnnou formu a dokáží sami sebe ohodnotit. Jak dále propojují svou práci ve *spiritualitě* s výdělkem? Aktéři mi ukázali skrze výpovědi v rozhovorech a svou prací, že jejich živobytí jim nese vyšší uspokojení nežli jen zisk a peníze. V následující části se dostanu k výpovědím aktérů k tématu propojení práce se spiritualitou a výdělkem, jak tyto dvě sféry dokáží aktéři propojovat a jak se na téma živobytí a peněz dívá buddhistická ekonomie.

Aktér Francesco v rozhovoru na téma propojení spirituality a výdělkem říká: *„Je to takový absurdní... Jak funguje celá společnost, byznys celkově. Je to postavený na marketingu a manipulaci a nikomu to nevadí a potom když prostě to někdo vidí tady v těch spirituálních světech, tak je to hrozný problém.“ (Rozhovor č. 1, 9.5.2022, Francesco)* Zde ve výpovědi aktér naráží na možné omezující přesvědčení lidí, že tzv. *spirituální svět* by měl být čistě „*spirituální a správný*“ a dle mé interpretace bez např. chamtivosti, sobectví či ignorace. Lidé dle aktéra skrytě souhlasí s tím, že v současnosti nás ekonomie učí, že manipulace a sobectví jsou v pořádku. Clair Brown (2017) nás také upozorňuje, že současná ekonomie souhlasí s manipulací, nekonečným růstem a sobeckým jednáním. V buddhistické ekonomii je snaha o to, aby jednání a živobytí jednotlivce mělo *správný záměr* (snahu - tzv. *right effort*) vedoucí k dobru, soucitu a lásce, nejen ve spirituálně orientovaných pracích, ale ve všech činnostech člověka.

Pomocí výpovědí můžeme zjistit, jak na svou práci a výdělek ze šamanské práce nahlízejí další aktéři. Výpovědi aktérů mi ukázaly, že peníze mohou být až druhotnou motivací a odměnou za práci: *„Samozřejmě, já si musím dávat taky pozor, abych ty věci dělal proto, že mě to vlastně naplňuje, že to nedělám jen proto, abych měl nějaký příjem, že udělám událost, jenom aby se mi to... abych se nějak uživil... a vlastně zároveň tak jakoby, aby to bylo prvotní... samozřejmě, že ty finance tam jsou v tom, ale aby prvotní záměr byl ten, že to cítím. A že to chci dělat.“ (Rozhovor č. 1, 9.5.2022, Francesco)* Aktér Francesco zde vypovídal o tom, že při práci se spiritualitou je pro něj důležitý záměr jeho

práce. Finanční stránku hodnotí jako druhotnou. Stejně jako v buddhistické ekonomii *správný záměr*, tzv. *right effort* (Brown, 2017) by měl vést ke kvalitám jako je dobro, láska, moudrost a k duchovním zásluhám *merits*, které jsou v buddhismu konané převážně skrze pomáhání druhým (Essenová 2022).

Dále aktér *Francesco* vypovídal o tom, že je důležité, aby člověk byl v souladu s tím, co má ve svém životě dělat. Dle něj je důležité i propojení sám se sebou a víra a důvěra ve spiritualitu, která *správné* živobytí a záměr, jak o něm mluví Brown (2017) podporuje: „*No míra, jak jsou ty lidi propojený s tou podstatou. Když mám absolutní důvěru v božství nebo v život, že vlastně se to o mě postará, tak nemusím řešit tady tu stránku (finanční), ale prvotně mám řešit sám sebe, jestli dělám opravdu to, co mám a jakmile to dělám, tak všechno mě tím podpoří, je to takový zákon... Když lidi prvotně řeší tu finanční stránku... tak asi nejsou úplně propojení s tou pravdou v sobě. Protože vlastně řeší tady to, že jo...“ (Rozhovor č. 1, 9.5.2022, Francesco) Aktér zde zmiňuje situaci, kdy jsou peníze na prvním místě v životě člověka. Dostali jsme se s více aktéry na téma propojení spirituality a výdělečné práce, ale v kontextu toho, že jedinec má na prvním místě peníze či zisk a spirituální techniky využívá pouze jako cestu k výdělku: „*Spíš je ta spiritualita pak na vedlejší koleji. Že to není o té spiritualitě, ale víc o tom byznysu.*“ (Rozhovor č. 4, 20.6.2022, Baile).*

Proč lidé volí práci za účelem peněz nám znovu pomůže vysvětlit buddhistická ekonomie. Dle buddhistické ekonomie (Payutto, 2022; Essenová 2022), člověk ve výběru svého živobytí může být poháněn dvěma typy touhy – touha *tanhá* po slastném prožitku a touha *čhanda* po celkovém blahobytu a prosperitě člověka. Člověk by si měl vybrat *správné* živobytí (Brown, 2017), které nebude škodit jiným lidem, přírodě a bude podporovat životní hodnoty jako dobro, láska, moudrost a soucit a vést k tzv. *merits* (duchovním zásluhám). Pokud si jednatlivec vybere živobytí, které ho bude naplňovat a tím živit svou touhu po celkovém blahobytu, bude výsledkem práce právě celkové uspokojení z vykonané práce. Pokud je však práce a živobytí nevhodně zvolena, člověk vnitřní uspokojení a blahobyt nenalézá, koná práci jen za účelem peněz nebo z víry, že jinou volbu nemá. Uspokojuje tím pouze touhu *tanhá* po slastném prožitku. Clair Brown (2017) píše, že když jsme naplněni vnitřním štěstím, tak už není potřeba utrácet za zbytečnosti a navyšovat nadměrně svou spotřebu a konzumaci, můžeme dle Brown takto přímo ovlivňovat ekonomiku. Dále dle Brown tento životní styl, propojení se spiritualitou

a duchovními hodnotami vede k šetrnějšímu nakládání se životním prostředím a celkově k větší šetrnosti k přírodě a zemi.

Aktér *Baile* dále mluví o hlavní náplni jeho práce a s ní spojené peníze jako ohodnocení: „*Ta hlavní část směnného obchodu by měla být srdce k srdci pro člověka. Ty peníze jsou jenom určitá forma.*“ (Rozhovor č. 4, 20.6.2022, *Baile*) Zde aktér *Baile* vypovídá dle mé interpretace o tom, že náplní práce by mělo být právě vnitřní štěstí, láska či dobro, které si mezi lidmi lze dále předávat a že peníze jsou zde vedlejší. Pokud je člověk uspokojen a našel skrze své činnosti a živobytí vnitřní štěstí, tak peníze už nevnímá jako hlavní zdroj uspokojení. Naplňuje ho princip jeho živobytí vedoucí k naplnění touhy *chanda*, člověka naplňuje práce samotná.

3.3.4. Strach a nevíra

S aktérem *Francesco* jsme se dále dostali na téma, proč ze začátku nedělal práci, která by ho naplňovala a jakým obtížím čelil při volbě svého nynějšího živobytí: „*Na druhou stranu, já jsem prošel, je to pro mě taková asi největší výzva za těch 5 let, já jsem prošel traumatickými zkušenostmi, které mě jen něco zrcadlily, nějaký trauma z minulosti, kdy vlastně... Já už jsem jako by přesně věděl, co chci dělat, jak to chci dělat. Cítil jsem, že to je ono, a když jsem se na tu cestu vydal, tak to nefungovalo. Objevoval jsem tam různé vzorce a programy, že vlastně mě to bránilo, aby to vlastně proudilo. Měl jsem o sobě takové ty programy typu... že musím být začleněný do systému, že jediná možnost, jak se uživit, je pracovat pro systém.*“ (Rozhovor č. 1, 9.5.2022, *Francesco*) *Francesco* vypovídá o tom, jak to pro něj nebylo jednoduché pracovat se *správným* záměrem, tzv. *right effort*, jak o něm píše Brown (2017) a vírou sám v sebe, když chtěl dělat to, co v životě má, tak mu bránil strach a naučené stereotypy, o tom, že by měl pracovat v „klasickém“ zaměstnání.

Aktér *Baile* zde navazuje na předchozí téma omezujících přesvědčení a stereotypů, které lidé v sobě dle něho mají a které by lidé měli sami v sobě objevit a popř. přehodnotit, pokud si chtějí vydělávat sami na sebe se svým živobytím, zde konkrétně mluví o šamanské práci: „*Když člověk chce lidem pomáhat, měl by mít dobrý vztah k penězům, jinak tam prostě to vždycky bude nějak nehrát. Bude to vylézat. Bud' se člověk podhodnotí nebo přehodnotí.*“ (Rozhovor č. 4, 20.6.2022, *Baile*) Dle aktéra *Baile* by měl člověk, pokud

chce vykonávat *správné* živobytí (*right livelihood*), jak o něm píše Brown (2017), porozumět omezujícím přesvědčením a stereotypům ohledně peněz, které v sobě má.

Dále jsme se dostali na téma strachu z nedostatku, který v sobě dle aktérů lidé také mají silně zakořeněný: „*V podstatě dost často se lidi cítí špatně, když ty peníze mají a strašně rychle je utratí, jenom aby je neměli.*“ (Rozhovor č. 4, 20.6.2022, Baile) Aktér Baile zde vysvětloval, že nejen omezující přesvědčení ohledně peněz nás ovlivňuje s nakládáním s penězi, ale i strach, který člověk v sobě může mít. Strach se zde konkrétně dle aktéra na příkladu projevuje tak, že věří, že peníze brzy opět nebudou, tak je raději rychle utratí.

„*Ten strach z nedostatku pramení v podstatě jenom z toho, že nevidíš, co kolem sebe máš.*“ (Rozhovor č. 6, 8.11.2022, Luna). Jak aktérka Luna tvrdí, strach z nedostatku nám ukazuje naše neuvědomění si bohatství, které již máme. To nás vede k definici toho, co vlastně bohatství pro aktéry může znamenat a jaký to má vliv dle buddhistické ekonomie na spotřebu a chování jednotlivce v ekonomice.

3.4. Bohatství

Pokud budeme vnímat, že hlavní touhou lidstva je touha po vnitřním blahobytu, dobru, seberozvoji a vnitřní spokojenosti, tak je potřeba si znovu předefinovat, co znamená bohatství (Payutto, 2022; Essenová 2022). Tato kapitola nám ukáže, jak aktéři vnímají bohatství neboli tzv. *hojnost*, jak někteří z aktérů bohatství nazývají.

3.4.1. Hojnost

V terénu jsem se dostala s některými aktéry na téma definice bohatství. V buddhistické ekonomii dle Clair Brown (2017) lze bohatství rozdělit na vnitřní a vnější. Současná ekonomie i buddhistická ekonomie počítají s bohatstvím vnějším, tedy s materiálním (např. nemovitosti, penzijní fondy, akcie, dluhopisy, automobily atd.). Avšak buddhistická ekonomie počítá i s bohatstvím vnitřním. Bohatství vnitřní je dle Clair Brown naše každodenní uvědomění si a pozornost vůči plnosti našeho života a vztahů, který ho obklopují. Hlavní bohatství našeho života je láska, soucit, pozornost a moudrost. A tyto zdroje jsou nevyčerpatelné. Vnitřní bohatství je potřeba kultivovat v každodenních činnostech.

Podíváme se, jak na bohatství nahlízejí někteří z aktérů. Zde aktér *Baile* mluví znovu o definici peněz, nevnímá je však jako hlavní součást hojnosti či bohatství, ale jako vedlejší: „*Takže já peníze prostě беру jako určitou formu směnného obchodu, ale ne hojnost... Hojnost může být i jiná než finanční... Já nemám potřebu peníze shromážďovat, abych byl milionář, já chci uživit svoje děti, já chci, aby se měli dobře...*“ (Rozhovor č. 4, 20.6.2022, *Baile*) Aktér zmiňuje důležitost materiálního bohatství, avšak upozorňuje na to, že je zde bohatství i jiné nežli finanční.

Aktérka *Luna* vypovídá dále o vnitřním bohatství neboli o tzv. *hojnosti*: „*Hojnost jako taková je všechno. Je to uvědomění si všeho, co mám. Je to vděčnost vlastně... Já jsem dítě štěstěny. Já mám prostě štěstí. Já to vím a tím pádem se mi to štěstí děje a ... já jsem bohatá. Ale bohatá tak, že mám všeho, tak akorát.*“ (Rozhovor č. 6, 8.11.2022, *Luna*). *Luna* popisuje hojnost jako vděčnost. Dle mé interpretace, hojnost zde vychází z dostatku, z vnitřního naplnění a štěstí. Dostatek není potřeba hledat ve vnějším světě. Toto vysvětlení podává i buddhistická ekonomie, štěstí vychází z vnitřku, není již potřeba nutně vyhledávat štěstí z vnějšku, např. nakupováním nepotřebného zboží (Brown, 2017; Payutto, 2022; Essenová 2022).

V kapitole o šamanské práci jsme mluvili o daru či poslání, se kterým se rodíme a který každý máme, jak o tom vypovídala jedna z aktérek. Dle buddhistické ekonomie, pokud konáme práci, která nás naplňuje a je v souladu s našimi vnitřními hodnotami, jsme sami od sebe naplnění touto hojností, která nás uvnitř naplňuje, živí a dělá šťastnými. Neboli jak o tom mluví buddhistická filozofie, jsme naplnění celkovým blahobytem a prosperitou (Payutto, 2022; Essenová 2022). Aktérka *Luna* zde ještě doplňuje, že hojnost je o prožívání a uvědomění si jej: „*Takže tohle je hojnost, která se teďka skloňuje všemi různými způsoby, ale je to jenom si to uvědomit, že tu hojnost prožíváš. A když jí prožíváš, tak ona přichází sama. Víc a víc. To je to, co jsem chtěla říct.*“ (Rozhovor č. 6, 8.11.2022, *Luna*). V buddhistické ekonomii bych toto tvrzení přirovnala k definici bohatství dle Clair Brown (2017): je to každodenní uvědomění si a pozornost vůči plnosti našeho života a vztahů, který ho obklopují. Aktérka *Curandera* vyjádřila své chápání bohatství takto: „*Bohatství je pro mě, když můžu sdílet s ostatními, když v rodině můžu otevřeně komunikovat a sdílet, je to určitá forma otevřenosti... pozornosti... a asi i lásky. Nejsou to pro mě peníze, které bych pak utrácela za zbytečnosti.*“ (Rozhovor č.7, 20.12.2022, *Curandera*) Vypovídala také o definici vnitřního bohatství jako o typu lásky, otevřenosti v komunikaci a sdílení v rodině.

3.4.2. Zodpovědnost

V této kapitole se dostáváme k poslednímu tématu, který bych zde chtěla zmínit, a tou je zodpovědnost. Zodpovědnost se ukázala dle jedné z aktérek jako klíčová pro vytváření hojnosti, živobytí a celkového života, vnitřního blahobytu, a i bohatství vnějšího. Jedná se o zodpovědnost za svůj vnitřní i vnější stav. Je to právě zodpovědnost, kterou nabýváme, abychom mohli dále tvořit a konat ve vnějším světě. Jak vypovídá aktérka *Luna*, je potřeba zodpovědnosti za sebe, pokud chceme žít život, který chceme: „*Okay, když potom už je to tak, že nemáš, co jíst, nemáš kde bydlet a vadí ti to, tak je to jenom o tom se rozhlédnout, co bych proto mohla udělat, abych to mohla prožít. Potom se člověk musí pohnout.*“ (*Luna*) Aktérka *Luna* dále vypovídá, že je potřeba přebrat zodpovědnost za svůj vlastní pohyb, který dále vede k bohatství, ať už materiálního nebo duchovního: „*Nemůžeš sedět a dívat se na televizi a říkat... já nemám hojnost, jak se to dělá. Vždycky je to pohyb a vděčnost. A být pozorný k tomu, co vlastně máš.*“ (*Luna*)

Buddhistická ekonomie se dívá na zodpovědnost takto: Jsme vybízeni k tomu, abychom nenásledovali žádné učení slepě, ale abychom si vždy ověřovali jeho pravdivost na vlastní pěst, jsme vedeni k zodpovědnosti za svůj život. K zodpovědnosti jsme vedeni i ve volbě svého živobytí a při naplňování vnitřněných duchovních hodnot (Essenová, 2022). Dle Clair Brown (2017) bychom si měli uvědomit svou zodpovědnost nejen za svůj život ale i vliv, který kolem sebe máme. Zde bych na příkladu z rozhovoru chtěla ukázat, jak vliv ohledně udržitelnosti a zodpovědnosti vnímá jedna z aktérek:

Výzkumník: „*Mě by zajímalo, jak to u lidí tedy změnit? Aby méně spotřebovávali a konzumovali?*“

Aktérka *Curandera*: „*Pro mě to je teď už jen jít příkladem. Já jsem dřív byla taková celkem radikální a skoro aktivistka, ostatní jsem terorizovala tím, co mají a nemají dělat. Teď už jdu spíš příkladem. Prostě to dělám sama. Spotřebovávám méně, nakupuji kvalitní potraviny. Rozhoduju se nad těmi činnostmi aktivně, jakou budou mít stopu. Ale nemůžete to lidem vnutit, musí na to přijít sami, musí to přicházet od nich. Odžít si to.*“ (Rozhovor č.7, 20.12.2022, *Curandera*) Jako poslední zmínku jsem zde uvedla pasáž z rozhovoru, kdy jsem si kladla za cíl zodpovědět si otázku, jak přesně uvést v činnost zodpovědnost za naše činy v ohledu environmentálním. Aktérka *Curandera* vypověděla, že se jí v jejím životě nejvíce osvědčila technika *jít příkladem*.

4. ZÁVĚR

Cílem této práce bylo pochopit činnost a práci šamanů či šamanek na poli současné spirituality a dále zjistit, jaký je jejich náhled na výběr vlastní práce a typ živobytí. Zajímalo mě, jak aktéři reflektují svůj vztah k penězům a jak se finančně hodnotí za vykonanou práci, to dále vedlo k definici bohatství. K hlubšímu uchopení výpovědí aktérů jsem využila teorii buddhistické ekonomie.

Pomocí zúčastněného pozorování (vlastního prožitku) a pomocí výpovědí z rozhovorů jsem zjistila, že šamanská práce může mít na člověka transformační vliv, techniky využívané při šamanské práci mohou mít léčebný potenciál na duševní stránku člověka a mohou vést k prohloubení spirituality a její integraci v každodenní činnosti člověka. Duchovní hodnoty, které si člověk může prohloubit a upevnit pomocí spirituálních technik, které využívá např. šamanismus, mohou vést dle buddhistické ekonomie ke zvolení *správného* typu živobytí (*right livelihood*), jak o něm píše Brown (2017), které člověka naplňuje a obohacuje, a kde primárním cílem a naplněním je práce samotná, a nikoliv výdělek či zisk. Aktéři mi ukázali, že peníze mohou být při práci druhotné, a že primárním cílem jejich je pomáhat druhým a vést svůj život k celkovému blahobytu a uspokojení, který skrze svou práci primárně získávají. Jejich spirituální zázemí a víra jim může dopomáhat při jejich práci s lidmi, volbě práce, a především při finančním sebeohodnocení, které si za práci vyjednávají. Důležitý aspekt mého zjištění je, že aktéři chápou bohatství nejen jako materiální (vnější), ale i jako duchovní (vnitřní), které vychází z vnitřního uspokojení a blahobytu – dle buddhistické ekonomie z uspokojení touhy *chanda*. Pokud je člověk primárně uspokojován svými činnostmi, dle buddhistické ekonomie *správným* typem živobytí, které ho naplňuje a *správným* záměrem ve svých činnostech (*right livelihood, right effort*) (Brown, 2017), poté se mu primárně dostává bohatství vnitřního, vnitřního uspokojení a štěstí, ze kterého následně vychází, a které zároveň skrze své činnosti a práci získává.

Aktéři nezavrhují bohatství materiální, stejně jako buddhistická ekonomie, avšak pokud je člověk uspokojen bohatstvím a blahobytem vnitřním, nemá již dle buddhistické teorie touhu po nadměrném spotřebovávání zbytečného zboží a nemá potřebu konzumerismu. Duchovní uspokojení, vnitřní štěstí a blahobyt, získaný nejen skrze spirituální praxi, ale i skrze vhodně zvolené živobytí a každodenní činnosti, člověka poté vede k udržitelnějšímu způsobu života a k větší péči o životní prostředí, protože je

primárně uspokojen vnitřním stavem štěstí, nemá potřebu si své štěstí kupovat. Dále za důležité zjištění považují, že dle aktérů máme každý osobní zodpovědnost za své bohatství a vnitřní blahobyť, který následně vede i k uvědomělejšímu životu a k péči o životní prostředí.

BIBLIOGRAFIE

- Abu Gosh, Y., Stöckelová, T. (2013). *Etnografie: Improvizace v teorii a terénní praxi*. Praha. SLON.
- Boekhoven, J. W. (2011). *Genealogies of shamanism: struggles for power, charisma and authority*. Barkhuis.
- Bowie, F. (2008). *Antropologie náboženství*. 1. vydání. Praha. Portál.
- Brown, C. (2017) *Buddhist economics: an enlightened approach to the dismal science*, New York: Bloomsbury.
- Castaneda, C. (1997). *Učení dona Juana: cesta poznání Indiánů kmene Yaqui*. Praha. Volvox Globator.
- De Mille, R. (1976). *Castaneda's Journey: The Power of the Allegory*. Santa Barbara: Capra Press.
- Eliade, M., (2017). *Šamanismus a archaické techniky extáze*. Vydání druhé. Praha. Argo.
- Essenová, J. (2022). Je buddhistická ekonomie oxymorón? In: Ščur, M. A. (2022). *Buddhistická ekonomie: malá čítanka (nejen) pro kapitalisty*. Červený Kostelec. Pavel Mervart.
- Grof, S. (2000). *Psychology of the future: lessons from modern consciousness research*. State University of New York Press.
- Grof, C., & Grof, S. (2017). *Spiritual Emergency: The Understanding and Treatment of Transpersonal Crises*. *International journal of transpersonal studies*, 36(2), 30-43.
- Hanegraaff, W. J. (1997). *New age religion and western culture: Esotericism in the mirror of secular thought*. Suny Press.
- Harner, M. (1984). *Tajemství šamanismu*. Břeclav. Eco-konzult.
- Heřmanský, M. (2019). *Zúčastněné pozorování*. In: Novotná, H., Špaček, O., Šťovíčková Jantulová, M. (2019) *Metody výzkumu ve společenských vědách*. Praha: FHS UK.

- Heřmanský, M. (2019). Analýza a interpretace dat v kvalitativním výzkumu. In: Novotná, H., Špaček, O., Šťovíčková Jantulová, M. (2019) *Metody výzkumu ve společenských vědách*. Praha: FHS UK.
- Lévi-Strauss, C. (2006). *Strukturální antropologie*. Praha. Argo.
- Partridge, C. (2005). *The Re-Enchantment of the West Vol. 1: Alternative Spiritualities, Sacralization, Popular Culture, and Occulture*. London, New York: T & T Clark International.
- Payutto, P. (2022) *Meze ekonomické teorie v průmyslové výrobě*. In: Ščur, M. A. (2022) *Buddhistická ekonomie: malá čítanka (nejen) pro kapitalisty*. Červený Kostelec. Pavel Mervart.
- Rose, G. (1997). Situating knowledges: personality, reflexivities and other tactics. *Progress in human geography*, 21(3), 305-320.
- Schumacher, E. F. (2000) *Malé je milé, aneb, Ekonomie, která by počítala i s člověkem*. Brno. Doplněk. Překlad: Johannisová, N., & Keller, J.
- Stuckrad, K. von. (2003). *Schamanismus und esoterik: kultur- und wissenschaftsgeschichtliche Betrachtungen*. Peeters.
- Taylor, B. (2010). *Dark Green Religion: Nature Spirituality and the Planetary Future*. University of California Press.
- Zandlová, M., (2019). Rozhovor. In: Novotná, H., Špaček, O., Šťovíčková Jantulová, M. (2022) *Metody výzkumu ve společenských vědách*. Praha: FHS UK.
- Znamenski, A. (2007). *The Beauty of the Primitive: Shamanism and the Western Imagination*. New York. Oxford University Press.
- Wacquant, L. (2004). *Body & soul*. New York. Oxford University Press.